

**Yhteisöllisyyden ilmeneminen Suomen evankelis-
luterilaisen kirkon virsikirjan lisävihkon
valmisteluprosessin asiakirjoissa**

Inkeri Ponsimaa
Käytännöllisen teologian tutkielma
Toukokuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution Käytännöllinen teologia
Tekijä – Författare Inkeri Ponsimaa		
Työn nimi – Arbetets titel Yhteisöllisyyden ilmeneminen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirjan lisävihkon valmisteluprosessin asiakirjoissa		
Oppiaine – Läroämne Yleinen käytännöllinen teologia		
Työn laji – Arbetets art Syventävien opintojen tutkielma	Aika – Datum 11.5.2020	Sivumäärä – Sidoantal 58
<p>Tiivistelmä – Referat</p> <p>Tutkimukseni kohdistuu Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirjan lisävihkon valmistelutyöhön. Lisävihko on otettu käyttöön vuonna 2016. Olen tarkastellut kokoelman valmistelutyötä yhteisöllisyyden näkökulmasta ja selvittänyt, millaisena yhteisöllisyys näyttäytyy virsikirjan lisävihkon valmistelutyön virallisissa asiakirjoissa. Yhteisöllisyyteen liittyvät perustelut esiintyvät aineistossa toisaalta virsien sanoitusten ja toisaalta musiikillisten tekijöiden kannalta.</p> <p>Tutkimukseni on laadullinen ja aineistolähtöinen, tutkimusmenetelmänä on dokumenttianalyysi. Tutkimusaineisto koostuu viidestä asiakirjasta, joita ovat kirkkohallituksen esitys (3/2014) kirkolliskokoukselle, kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietinnöt (1/2010) ja (3/2015), kirkolliskokouksen perustevaliokunnan lausunto (1/2015) ja piispainkokouksen lausunto (1/2015).</p> <p>Aineiston perusteella yhteisöllisyys on pyritty kuvaamaan lisävihkossa vieraanvaraisena ja sisäänsä sulkevana. Lisävihkovalmistelun tuottamien asiakirjojen mukaan kirkko on maailmanlaaja yhteisö, joka sulkee sisäänsä erilaisia ja eri elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Lisävihkon virsivalinnoilla pyritään kuvaamaan kirkon todellisuutta, ei niinkään ihanteellista kuvaa yhtenäisestä yhteisöstä. Jonkin verran tätä yhteisöä asiakirjoissa rajataan, eniten kristinoppiin liittyvin linjauksin.</p> <p>Virsien sävellyksiltä vaaditaan yhteislaulullisuutta, minkä olen katsonut tutkimuksessani musiikilliseksi yhteisöllisyydeksi. Virren sävelen tulee olla mahdollisimman helppo ja joko tuttu tai nopeasti opittavissa.</p> <p>Virsien sanoitukset rakentavat abstraktin tason yhteisöllisyyttä ja yhdessä laulaminen on konkreettista yhteisöllisyyttä.</p>		
Avainsanat – Nyckelord virsikirjat, virret, yhteisöllisyys, osallisuus, päätöksenteko, sisällönanalyysi		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muuta tietoja		

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Virsikirjan lisävihkon päätöksentekoprosessista	1
1.2	Yhteisöllisyys	5
1.3	Virren määrittelyn ongelmallisuus	10
2	Tutkimuksen toteuttaminen.....	13
2.1	Tutkimustehtävä	13
2.2	Tutkimusmenetelmä	13
2.3	Tutkimuksen aineisto.....	14
3	Yhteisöllisyys ja lisävihkon valmistelutyö.....	15
3.1	Sitoutumisen ihanne ja todellisuus Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa.....	15
3.2	Asiakirjoissa toistuvat valintaperiaatteet	18
3.3	Musiikillisten linjauksien lähtökohdat.....	21
4	Yhteisöllisyys lisävihkon sanoitusten perusteluissa.....	23
4.1	Lisävihkoehdotuksen sanoitusten linjaukset	23
4.2	Perustevaliokunnan sanoitusten linjaukset	35
4.3	Käsikirjavalioikunnan sanoitusten linjaukset	37
4.4	Piispainkokouksen sanoitusten linjaukset	39
5	Yhteisöllisyys lisävihkon musiikillisissa linjauksissa.....	43
5.1	Lisävihkoehdotuksen musiikilliset linjaukset.....	43
5.2	Perustevaliokunnan musiikilliset linjaukset	46
5.3	Käsikirjavalioikunnan musiikilliset linjaukset	47
5.4	Piispainkokouksen musiikilliset linjaukset.....	48
6	Pohdinta.....	51
7	Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	54
7.1	Lähdeluettelo	54
7.2	Kirjallisuusluettelo.....	54

1 Johdanto

1.1 Virsikirjan lisävihkon päätöksentekoprosessista

Nykyinen suomenkielinen virsikirja on otettu käyttöön vuonna 1986, ja se on järjestyksessään kuudes virallinen virsikirja.¹ Kun tätä virsikirjaa oli käytetty 30 vuotta, se sai adventtina 2016 rinnalleen ja täydennykseksi viralliset lisävihkot, joista toinen on suomenkielisen ja toinen ruotsinkielinen.

Työssäni olen selvittänyt, mitä kirkko ilmaisee yhteisöllisyyden merkityksestä kirkolle ja sen jäsenille tässä viimeisimmässä virsikirjauudistuksessa, virsikirjan lisävihkon valmisteluprosessissa. Suomenkielinen ja ruotsinkielinen lisävihko eroavat toisistaan, ne eivät ole toistensa käännökset vaan erilliset kokoelmat. Erikieliset lisävihkot on valmistelu toisistaan erillään omissa työryhmissään, jotka ovat tehneet yhteistyötä prosessin aikana.²

Tässä työssäni olen keskittynyt suomenkielisen lisävihkon valmisteluprosessiin, sen sisältämän 80 virsiehdotuksen³ valinnoissa käytettyihin perusteluihin ja argumentteihin, joissa puhutaan yhteisöllisyydestä. Ruotsinkielisen lisävihkon valmisteluprosessin olen rajannut käsittelyn ulkopuolelle. Käytän jatkossa suomenkielisestä versiosta nimitystä *lisävihko* tai *virsikirjan lisävihko*. Lisävihkon esipuheessa kerrotaan sen tarkoituksesta seuraavaa:

Lisävihko tarjoaa uutta tekstisisällöllisesti, kielellisesti ja musiikillisesti. Esillä on aiemmin vähälle huomiolle jääneitä aiheita kuten talvi, kaupunkilaisuus, isänpäivä, paastonaika ja luonnonsuojelu. Useissa virsissä ilo ja kiitollisuus korostuvat. Lisävihkoon on valittu myös virsiä, jotka puhuttelevat kirkon elämästä etäälle jäänyttä ihmistä. - - Lisävihko tekee mahdolliseksi virren rajojen tarkastelun kokeilevasti ja tunnustelevasti. Siten lisävihkon kautta opitaan paitsi virren mahdollisuuksista myös sen rajoista.⁴

Virsikirjaa ei siis uudistettu vielä kokonaisuudessaan, vaan käytössä olevan rinnalle tuotiin lisää mahdollisuuksia. Kuten ylläolevassa esipuheessa mainitaan, lisävihkon voi sanoa olevan kokeilu ennen mahdollista virsikirjan uudistusta. Siinä on sisältöjä, joita varsinaisesta virsikirjasta puuttuu, ja lisävihkon myötä pyritään entistä enemmän tavoittamaan niitä, jotka ovat jääneet ”kirkon elämästä etäälle”.

Virsikirjan uudistustyö ei ole yksioikoinen prosessi. Se vaatii usean vuoden panostuksen, ja työ etenee ennalta määritellyn, osin hyvin virallisen kaavan mukaan. Koska virsikirja on kirkon virallinen käsikirja, se valmistellaan kirkollisessa päätöksenteossa. Kirkkolain mukaan kirkolliskokouksen tehtäviin kuuluu hyväksyä ja määrätä käyttöön

¹ Virsikirja, hyväksytty 1986.

² Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 27.

³ Virsikirjaehdotuksessa on 80 virttä, joista yhden kirkolliskokous poisti lopullisesta versiosta. Näin valmis lisävihko sisältää 79 virttä.

⁴ Virsikirjan lisävihko, hyväksytty 2015.

otettavat kirkolliset kirjat, joihin myös virsikirja sisältyy.⁵ Virsikirjan lisävihko on myös virallinen kirkon käsikirja. Se on käynyt läpi samanlaisen valmistelu- ja päätösprosessin kuin varsinainen nykyinen virsikirja, jonka monivaiheinen suunnittelu- ja valmistelutyö aloitettiin kirkolliskokouksessa vuonna 1973 annetun aloitteen myötä, ja joka tämän prosessin myötä hyväksyttiin kirkon uudeksi virsikirjaksi vuonna 1986.⁶

Tässä yhteydessä on havainnollistavaa huomata, että virsikirja sisältää myös lauluja, joille ei ole määritelty virren asemaa päätöksenteon myötä. Nekin ovat virsikirjassa liitteenä kuten uusi lisävihkokin. Nämä laulut on otettu virsikirjaan 2000-luvun alun jumalanpalvelusuudistuksessa, ja ne ovat virsikirjassa jumalanpalvelusliitteessä numeroituna kuten virretkin. Laulut tässä liitteessä eroavat virsistä oikeastaan vain siinä, että liitettä ei ole käytetty kirkolliskokouksen käsittelyissä, joka toisi lauluille virren statuksen. Lauluja kuitenkin käytetään jumalanpalveluksissa ja toimituksissa samaan tapaan kuin virsiäkin. Tämä liite on osa jumalanpalvelusuudistusta, jossa päivitettiin kirkon kolme käsikirjaa: Evankeliumikirja, Jumalanpalvelusten kirja ja Kirkollisten toimitusten kirja, johon myös virsikirjan laululiite sisältyy.⁷ Käytännössä laulut siis kuuluvat myös virsikirjaan. Liitteeseen kuuluu tekstejä ja lauluja, jotka on tarkoitettu yhdessä lausuttaviksi tai laulettaviksi, ne ovat numeroinnin osalta jatkumo varsinaisille virsille. Liitteessä olevat tekstit ja laulut on numeroitu alkamaan seuraavasta sadasta (700–856).⁸ Samoin lisävihkon virsien numerointi jatkuu sitä seuraavasta sadasta, mihin edellisten laulujen numerointi päättyi (901–979).⁹

Virsikirjan lisävihko on siis saanut päätöksentekoprosessin myötä virallisen statuksen, vaikka se ei varsinaisesti muutakaan jo käytössä olevaa vuoden 1986 virsikirjaa. Se tuo varsinaisen virsikirjan täydennykseksi 79 uutta virttä.¹⁰ Sen sisältö on nivelletty osaksi virsikirjaa kuten jumalanpalvelusliitekin, mutta päätösprosessin takia lisävihkon lauluja kutsutaan virsiksi.

Yksinkertaistettuna virsikirjan laadintaan tähtäävä päätösprosessi etenee edustaja-aloitteesta kirkolliskokouksen kautta kirkkohallitukselle valmisteluun ja sieltä takaisin kirkolliskokoukselle hyväksyttäväksi. Käytännössä prosessi on hieman monimutkaisempi, ja paikoin epävirallisempikin. Käytännön työtä lisävihkoprojektissa toteutti kirkkohallituksen perustama ohjausryhmä sekä kaksi työryhmää, suomenkielinen ja ruotsinkielinen. Kun

⁵ Kirkkolaki (1993/1054) luku 20.

⁶ Suokunnas 1992, 157; 165.

⁷ Sariola 2001, 16.

⁸ Virsikirja, hyväksytty 1986.

⁹ Virsikirjan lisävihko, hyväksytty 2015.

¹⁰ Virsikirjan lisävihko, hyväksytty 2015.

virsikirjaehdotukset tulivat tässä projektissa kolmen vuoden sisällä valmiiksi, niistä pyydettiin lausuntoja kirkolliskokouksen peruste- ja käsikirjavalioikunnilta sekä piispainkokoukselta. Näiden lausuntojen ja niiden tuomien muutosten myötä virsikirjaehdotus lopulta eteni kirkolliskokouksen hyväksyttäväksi.¹¹ Työryhmän ehdotusta lisävihkoksi ei sellaisenaan hyväksytty, vaan lisävihkon sisältö muuttui hieman tässä prosessissa. Kirkolliskokous teki lopullisen päätöksensä käsikirjavalioikunnan mietinnön perusteella kokouksessaan 4.11.2015.¹²

Esittelen tässä hieman lisävihkoprosessin alkuun saattanutta asiakirjaa eli kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietintöä (3/2010) edustaja-aloitteesta (4/2010).¹³ Tämä mietintö on eräänlainen toimeksianto kirkkohallitukselle, koska sen myötä koko prosessi lähti etenemään kirkollisessa päätöksentekokoneistossa. Se siten asettaa puitteet tulevan lisävihkon sisällölle. Muistio antaa käsikirjavalioikunnan linjaukset työhön, jonka toteuttaa kirkkohallitus. Teksti on kuitenkin melko lyhyt, joten linjauksen voi katsoa olevan suuntaa-antava, ei erityisen yksityiskohtainen.

Tekstissä esitellään aloitteen sisältö ja suomalaisten virsikirjojen ja virsikirjauudistusten taustaa lyhyesti. Aloitteen sisältö on tiivistetty, ja muistiossa kuvataan, kuinka siinä esitetään toive, että uuden lisävihkon myötä saataisiin:

-- virsikirjan rinnalle tuoreita virsiä, joiden aiheet ja kieli nousevat tämän päivän tarpeista. Seurakunnissa kaivataan aihepiireiltään uusia virsiä, esimerkiksi kirkkovuoden ajankohtiin liittyviä, kansainvälisyyttä käsitteleviä, kristillistä kasvatusta ja kummiutta tukevia virsiä. Aloitteessa kiinnitetään huomiota myös siihen, että virsiin kaivattaisiin uudenlaista kieltä ja tyyliä.¹⁴

Taustaosuudessa nostetaan esiin kirkon tilaama tutkimus vuodelta 2008, jossa selvitettiin seurakuntalaisten ja seurakunnan työntekijöiden suhtautumista virsiin. Tämän selvityksen perusteella seurakuntalaiset suosivat vanhoja tuttuja virsiä eivätkä erityisesti kannata virsikirjan kokonaisuudistusta. Sen sijaan seurakunnan työntekijät näkivät uusien virsien kehittämisen tarpeellisena. Muistio siis piirtää esiin pienen ristiriidan seurakuntalaisten ja työntekijöiden välillä suhteessa uusiin virsiin. Vaikka seurakuntalaiset eivät tutkimuksen mukaan erityisesti kannattaneet virsikirjan kokonaisuudistusta, huomattava osa silti toivoi nykyisestä virsikirjasta poikkeavaa laulumateriaalia kirkollisiin tilaisuuksiin laulettavaksi. Tällaisia olivat rippikoulusta tutut laulut sekä tunnelmaltaan iloiset ja reippaat laulut. Nämä toiveet on käsikirjavalioikunnan mietinnössä mainittu huomionarvoisena asiana.¹⁵

Toimeksiannossa otetaan siis huomioon seurakuntalaisten todellisuus ja otetaan jo tässä

¹¹ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015; Koivuranta & Urponen 2017, 19–20.

¹² Koivuranta & Urponen 2017, 218.

¹³ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010.

¹⁴ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 1.

¹⁵ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 2.

vaiheessa huomioon virsien käyttäjät. Sillä, että uudistuksen tarpeellisuutta hieman kyseenalaistetaan, halutaan mahdollisesti muistuttaa, että uudistusta ei tehdä vain uudistuksen itsensä vuoksi, vaan tarvitaan tarkkaa harkintaa, mitä virsiä evankelis-luterilainen kirkko todellisuudessa tarvitsee viralliseen käsikirjaansa lisää.

Yhteisöllisyys nostetaan esiin tärkeänä asiana toimeksiantovaiheessa, minkä takia sen voi katsoa olevan yksi lisävihkotyön kantavista teemoista. Käsikirjavaliokunnan kannanottona ilmaistaan, että “virsien avulla voidaan vahvistaa ihmisten välistä yhteyttä ja tavoittaa myös niitä, joille perinteinen uskonnollinen kieli ja musiikki tuntuvat vierailta.”¹⁶ Tätä ilmiötä mietinnössä kutsutaan missionääriseksi tavoitteeksi. Musiikki nähdään erityisesti tärkeänä tekijänä kristillisen perinnön siirtämisessä sukupolvelta toiselle sekä uskon syntymisessä ja kasvamisessa.¹⁷

Virsi- ja lausikirjojen historia Suomessa on uudistusten historiaa, niin kielelliseltä kuin sisällölliseltä kannalta. Virsi- ja lausikirjojen uudistusten taustalla voi nähdä myös Suomen historian laajempia kehityskulkuja, kielen yhtenäistymistä ja muuttumista, oikeinkirjoitusjärjestelmän kehittymistä ja suomen kielen virallistamista ruotsin rinnalle. Koska virret perustuvat Raamattuun, hengellinen kieli on muokkautunut sen mukaan, miten Raamatun käännöstyö on edennyt.¹⁸

Jaakko Finnon ja Hemminki Maskulaisen virsi- ja lausikirjoissa, eli ensimmäisissä suomalaisissa virsi- ja lausikirjoissa 1500- ja 1600-luvuilla, suomen kieli oli vasta vakiinnuttamassa muotoaan. Esimerkiksi yleistä oikeinkirjoitusjärjestelmää ei ollut vielä tuolloin. Kielelliset ulottuvuudet Suomessa kehittyivät uusien virsi- ja lausikirjojen myötä. Kolmas virsi- ja lausikirja, niin kutsuttu *Wanha virsi- ja lausikirja* vuodelta 1701, johdatti tietä vakiintuneeseen oikeinkirjoitukseen. Mutta vasta neljäs virsi- ja lausikirja vuodelta 1886 on nykysuomen kaudelta, joten siksi vasta se on kieliasultaan nykysuomen kaltaista. Seuraavassa virsi- ja lausikirjassa ei siis ollut tarvetta keskittyä enää kieliasun kehittämiseen. Sen sijaan muutostöitä ryhdyttiin tekemään virsitekstien sisältöön. Vaikutteita otettiin tuolloin niin Suomessa toimivista herätysliikkeiden ja kristillisten yhdistysten laulukokoelmista kuin englantilaisesta ja amerikkalaisesta virsiperinteestä. Virsi- ja lausikirjan tyyli- ja muoto- ja lausintapohja monipuolistui siis tämän myötä.¹⁹ Samoin kuin nykyisen lisävihkon uudistustyössä, tuolloinkin yhteiskunnan muutos ja kirkollisen elämän monipuolistuminen vaativat

¹⁶ Käsikirjavaliokunnan mietintö 3/2010, 2.

¹⁷ Käsikirjavaliokunnan mietintö 3/2010, 2.

¹⁸ Häkkinen 2012, 8.

¹⁹ Häkkinen 2012, 8–9.

kehittämään aivan uudenlaisia virsiä. Tavallaan nykyinen virsikirjan lisävihko on jatkumoa tälle sisällölliselle uudistustyölle.

1.2 Yhteisöllisyys

Julkisessa keskustelussa nousee nykyään usein esiin yhteisöllisyys. Siitä puhutaan tavoiteltavana asiana, arvona ja voimavarana. Lisäksi kirkon ja uskonnon merkitystä nykyihmisille voidaan käsitellä yhteisöllisyyden kautta. Kirkko ja seurakunnat ovat sinänsä yhteisöjä, ja niiden odotetaan toimivan yhteisöllisyyden luojana. Kirkko voi olla yhteisö myös abstraktilla tasolla: moni sellainenkin yhteisön jäsen, joka ei itse ole aktiivinen seurakuntalainen, perustelee kuulumistaan kirkkoon sen tekemän yhteisöllisen työn takia, jota on esimerkiksi eri elämäntilanteissa olevien auttamistyö.²⁰

Se mitä yhteisöllisyydellä tarkoitetaan, vaihtelee aina asiayhteyden ja puhujan mukaan. Käsitteelle ei ole yhtä ja tyhjentävää määritelmää. Sanat yhteisö ja yhteisöllisyys ovat monimerkityksellisiä, joka selittyy niin yhteisön historiallisella ja kulttuurisella muuntuvaisuudella kuin sillä tosiasialla, että yhteisöt ovat olleet monien eri tieteenalojen kiinnostuksen kohteina. Käsite yhteisöllisyys on siis saanut vuosien saatossa erilaisia merkityksiä.²¹ Sanana yhteisöllisyys herättää paljon mielikuvia, ja sitä käytetään usein positiivisissa asiayhteyksissä. Laajemmin se liitetään yleisesti kansalaisuuteen ja demokraattiseen keskusteluun. Yhteisöllisyyttä voidaan kuvata sellaisilla sanoilla kuin kunnioitus, huolenpito, osallisuus, yhteenkuuluvuus, luottamus, yhteistyö ja sitoutuminen.²² Nämä sanat voivat myös toimia synonyymina yhteisöllisyydelle, riippuen siitä mistä asioista kulloinkin puhutaan. Yhteisöllisyys näyttäytyy yksinolon ja yksin selviytymisen vastakohtana. Joskus yhteisöllisyys voi olla yksilöllisyyden vastakohta, mutta nykypäivänä yksilöllisyyskin on niin arvostettua, että yhteisöllisyyden ei haluta peittävän yksilöllisyyttä. Nykypäivää leimaa toisaalta sosiaalisuuden vaatimus ja toisaalta löyhä ja lyhytjänteinen sitoutuminen.²³ Yksilöllisyyden halutaan usein toteutuvan yhteisöllisessä ilmapiirissäkin. Kaiken kaikkiaan yhteisöllisyydestä puhuttaessa ollaan abstraktilla mielikuvien tasolla, ja perinteiset yhteisöt ja kylämäinen yhteisöllisyys ovat nykyään marginaalisempaa.²⁴

Yhteisöllisyys voidaan nähdä myös negatiivisessa valossa, erityisesti silloin kun se uhkaa yksilöllistä vapautta. Esimerkiksi rippikoulu, joka muuten on evankelis-luterilaisessa

²⁰ Kääriäinen & Niemelä 2006, 324.

²¹ Moilanen & Eilola 2013, 7–8.

²² Vanhalakka-Ruoho & Frilander 2009, 383–385.

²³ Moilanen & Eilola 2013, 39.

²⁴ Vanhalakka-Ruoho & Frilander 2009, 379.

kirkossa ja nuorten piirissä suosittu, voi merkitä jollekin yhteisöllisyyden pakkoa.²⁵ Seurakuntayhteisökin voidaan joskus kokea riitaisina ja kontrolloivina yhteisinä.²⁶ Silloin kun yhteisöllisyys on negatiivista, voidaan siitä puhua esimerkiksi sanoilla yhtenäistävä, rajoittava, pakottava, yksilöä tukahduttava ja kontrolloiva. Yhteisöllisyys ja nykypäivän yksilökeskeisyys nähdään usein vaikeasti yhdistettävänä. Toisaalta yhteisöllisyyden odotetaan korjaavan sellaista, mitä korostunut individualismi on nykypäivän arjesta mahdollisesti tuhonnut.

Yhteisöllisyyden idea on löydettävissä kristinuskon perusteista. Kristillinen kirkon toiminta on alusta asti perustunut siihen, että se on ollut yhteisö, joka on pitänyt huolta toisistaan.²⁷ Jeesuksen opetuksiin kuului oleellisena asiana lähimmäisenrakkaus, joka näyttäytyy nykyisessä evankelis-luterilaisessa kirkossa seurakuntayhteyden vaalimisena ja diakoniatyönä. Myös oppiin kolmiyhteisestä Jumalasta voi katsoa kuuluvan yhteisöllisyyden piirteitä, koska sen mukaan Jumala tuli Jeesuksessa maan päälle tavallisten ihmisten pariin. Edelleen jumalanpalvelus on kirkollisen ihanteen mukaan seurakuntaelämän keskus, jonka on katsottu saaneen syntynsä samalla kuin seurakuntakin on syntynyt.²⁸ Kirkon piirissä seurakuntalaisista puhutaan myös juhlavasti ”pyhien yhteisönä” (*communio sanctorum*). Pyhien yhteisö -ilmaus tulee Augsburgin tunnustuksesta, jota pidetään luterilaisten tärkeimpänä tunnustuskirjana.²⁹ Augsburgin tunnustuksessa kirkko kuvataan pyhien yhteisönä, joka on yksimielinen oppiin liittyvistä asioista:

Kirkko on pyhien yhteisö, jossa evankeliumi puhtaasti julistetaan ja sakramentit oikein toimitetaan. Kirkon todelliseen ykseyteen riittää yksimielisyys evankeliumin opista ja sakramenttien toimittamisesta. Sen sijaan ei ole välttämätöntä, että perityt inhimilliset traditiot, jumalanpalvelusmenot tahi seremoniat, jotka ovat ihmisten säätämiä, ovat kaikkialla samanlaiset.³⁰

Pyhien yhteisöllä yleisesti ehkä tarkoitetaan abstraktilla tasolla eskatologista yhteisöä eli sellaista täydellistä yhteisöllisyyttä, joka toteutuu vasta tuonpuoleisessa.³¹

Toki pyhien yhteys ja yksimielisyys on kirkon ihanne tunnustuskirjojen perusteella, mutta arjen todellisuudessa se ei aina voi toteutua. Ajatus pohjautuu kirkkoisä Augustinuksen (354–430) teologiaan ja erityisesti hänen teokseensa *De civitate Dei*, joka kuvaa antiikin yhteisökäsitystä. Siinä Augustinus kuvaa, kuinka luonnollinen valtioyhteisö ei voi koskaan täydellistyä lopullisesti.³²

²⁵ Kokkonen 2016, 257.

²⁶ Lindh 2016, 65.

²⁷ Kääriäinen & Niemelä 2006, 324.

²⁸ Sariola 2001, 204.

²⁹ Augsburgin tunnustus s.a..

³⁰ Augsburgin tunnustus s.a..

³¹ Kotila 2004, 42.

³² Työrinoja 1998, 67.

Tämän päivän kirkollisissa asiakirjoissa, strategioissa, julkilausumissa ja muissa teksteissä, joita nykyinen Suomen evankelis-luterilainen kirkko tuottaa, puhutaan yhteisöllisyydestä, jolla voidaan osin tarkoittaa pyhien yhteyttä. Yhteisöllisyys on mahdollisesti tämän päivän kieleen sopivampi ilmaus, ainakin yhteisöllisyys nostetaan yhtenä tärkeänä tekijänä usein esiin. Strategioissa ja muissa toimintaa suuntaavissa julkilausumissa kannustetaan seurakuntia muun muassa kiinnittämään huomiota jäsenyyden vahvistamiseen, seurakuntalaisten osallisuuden kokemuksen ja yhteisöllisyyden vahvistamiseen. Yhteisöllisyyteen viittaavia ilmaisuja ovat lisäksi seurakuntayhteys ja kristittyjen maailmanlaaja yhteys. Yksilön mahdollisuus kuulua yhteisöön ja kokea siinä osallisuutta katsotaan tärkeäksi yksilöllisyyttä korostavana aikana. Jäsenyys, ihmisten kohtaaminen ja luottamuksellinen yhteys ovat asioita, joihin kirkon toimintasuunnitelmissa monesti tähdätään ja josta ihmisten katsotaan hyötyvän.³³

Yhteisöllisyyteen viittaavat tekijät nousevat lisävihkoprosessin asiakirjoista esiin sekä musiikilliselta kannalta että tekstien sisällöllisissä kysymyksissä. Tämä on tietenkin luontevaa, koska virsiä käytetään usein juuri seurakunnan kokoontumisissa, messuissa, toimituksissa ja hartauksissa. Musiikillisestikin virret ovat useimmiten yhteisöllisiä, koska niitä lauletaan luterilaisen perinteen mukaan yhteislauluna. Jumalanpalveluksen oppaassa muistutetaan, että luterilaisessa perinteessä korostetaan seurakunnan yhteistä osallistumista, ja että yhteinen laulaminen konkretisoi tätä periaatetta.³⁴ Muutenkin nykyinen jumalanpalvelusmusiikki on pyritty kokonaisuudessaan rakentamaan yhteisöllisyyttä silmällä pitäen. Käsikirjauudistus, jonka yhteydessä päivitettiin Jumalanpalvelusten kirja, tähtäsi siihen, että jumalanpalveluksissa seurakuntalaiset pääsevät osallistumaan, kantamaan yhdessä vastuuta ja kokemaan tilaisuuden omakseen.³⁵ Yhteisöllisen jumalanpalveluksen voi sanoa olevan ikaikainen luterilainen perinne, sillä reformaation myötä seurakunnan virsilaulu tuli tärkeäksi osaksi liturgiaa. Yhteislaulu ei siis ole tauko tai viihdyttävä osuus liturgiassa, vaan osa kokonaisuutta, jota seurakuntalaiset itse ovat osaltaan toteuttamassa.³⁶

Kirkon toiminnalla on siis yhteisölliset lähtökohdat, mutta siitä huolimatta yhteisöllisyys on myös haaste evankelis-luterilaiselle kirkolle, jonka jäseniä suomalaisista on noin 70%, mutta jonka järjestämiin jumalanpalveluksiin osallistuu kuukausittain vain noin 9% väestöstä. Tilastojen perusteella suomalaiset ovatkin muiden pohjoismaalaisten ohella

³³ Keskitalo 2016, 20; Häkkinen 2010, 256.

³⁴ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 106.

³⁵ Sariola 2001, 204.

³⁶ Immink 2014, 2.

passiivisimpia jumalanpalveluksiin osallistujia.³⁷ Osallistuminen on laskenut Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa huomattavasti siitä, mitä se on ollut vielä 2000-luvun alkuvuosina. Nyt jumalanpalveluksessa kävijöitä on reilu kolmannes, kun tuolloin kävijöitä oli vielä yli puolet suomalaisista.³⁸

Evankelis-luterilaisen kirkon ihanteisiin kuuluu jumalanpalveluksen keskeisyys. Jumalanpalveluksen sanotaan olevan kirkon toiminnan keskus, mutta jokainen kirkon jäsen ei jaa tätä näkemystä uskonharjoituksessaan.³⁹ Jumalanpalveluksiin osallistuminen yhdistetään moniin asioihin: aktiivisuuteen, osallistumiseen, sitoutumiseen ja uskon yhteisölliseen luonteeseen. Tämä käy ilmi, kun tarkastelee erilaisia kirkon toimintaa ja merkitystä kuvaavia tilastoja. Uskon harjoittaminen voi olla myös toimintaa, joka ei tilastoissa erityisesti näy. Jäsenyys on korkealla, mutta osallistuminen ja muu näkyvä hengellisyys ovat matalalla. Sitä kautta myös uskonharjoittamisen yhteisöllisyys on matalalla.

Onko enää mielekästä puhua seurakuntayhteisöistä, jos nykykristitytkin haluavat mieluiten harjoittaa uskontoaan yksilöllisesti? Yksi mielenkiintoinen esimerkki tästä on kastetoimitus. Se on perinteisesti ollut osa kirkon yhteisöllistä toimintaa: kaste on suoritettu jumalanpalvelusten yhteydessä. Edelleenkin valtaosassa kristillisistä kirkkoista tämä on vallitseva käytäntö. Sen sijaan Suomessa ja muissa pohjoismaisissa kirkkoissa luterilainen kastetoimitus halutaan pitää pienen piirin asiana, mieluummin siis perheenkeskisenä ja henkilökohtaisena toimituksena eikä niinkään koko seurakunnan juhlanä.⁴⁰

Protestanttiseen kristillisyyteen on toisaalta kuulunut yhteisöllisyyden ohella myös yksilöllinen korostus. Protestanttisuus toi kristinuskoon nimenomaan henkilökohtaisen uskon ja institutionaalinen usko jätettiin näin tietoisesti taka-alalle. Tämä korosti yksilöllisyyttä yhteisöllisyyden kustannuksella. Myöhemmin liturgisissa uudistuksissa liiallista yksilöllisyyttä on pyritty purkamaan, ja uskon kollektiivisuuden merkitystä on haluttu tuoda esiin.⁴¹ Ollakseen kristitty, ei tarvitse välttämättä olla aktiivinen seurakuntalainen. Toisaalta osallistuminen ja sosiaalinen aktiivisuus nähdään usein ihanteena kristillisyydessä. Usein puhutaankin, että kyse ei ole joko–tai-valinnasta vaan sekä–että-asetelmasta: uskonnolliseen yhteisöllisyyteen kuuluu sekä yksilöllisyyttä että institutionaaliseen toimintaan osallistumista, eri ihmisillä ja eri elämäntilanteissa eri suhteessa.⁴² Veli-Matti Salminen puolestaan toteaa,

³⁷ Ketola 2016, 73.

³⁸ Salminen 2016a, 64.

³⁹ Hulmi 2019, 14.

⁴⁰ Hulmi 2019, 206–207.

⁴¹ Immink 2014, 7.

⁴² Lindh 2016, 62.

että yhteisöllisyys ei ole hävinnyt nykypäivän kirkollisesta elämästä, vaikka se on yksilöllistynyt.⁴³

Keskustelu siitä, onko kristinusko ylipäättään luonteeltaan enemmän yksilöllistä vai yhteisöllistä, ei ole uusi asia, vaikka viime vuosien yhteiskunnalliset muutokset ovat pakottaneet kirkollisia instituutioita refleктоimaan uskon yksilöllisyyttä ja yhteisöllisyyttä, ja niiden keskinäistä dynamiikkaa. Esimerkiksi filosofi Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) halusi aikanaan filosofintyössään uudistaa kristinuskoa ja kirkollisia käytäntöjä nimenomaan yhteisöllisyyden kannalta. Hänellä oli pyrkimys muokata kristillistä kirkkoa eläväksi ja omaan aikaansa sopivaksi. Lisäksi hän yhdisti tähän filosofi Immanuel Kantin (1724–1804) ajatteluun tukeutuen yksilön vastuun järjenkäyttäjänä ja moraalisenä toimijana. Kantille uskonto oli enemmän yksityinen kuin yhteisöllinen asia, mutta Hegel halusi yhdistää nämä kaksi ulottuvuutta. Hän kehitti ajatusta ”kansanuskonnosta”, jossa yhteisöllisyys ei olisi kahlitsevaa vaan vapaata. Yksilöllisyyskin oli tärkeää Hegelille, mutta hän katsoi, että sekään ei voi toteutua muuten kuin ihmisten kesken yhteisöissä.⁴⁴

Ranskalainen sosiologi Emile Durkheim (1858–1917) on ensimmäisiä yhteisöllisyyttä määritelleitä yhteiskuntatieteilijöitä. Hän tutki myös uskontoja ja piti juuri yhteisöllisyyttä uskonnonharjoituksen oleellisena osana, jopa siinä määrin, ettei hän katsonut uskonnon olevan uskonto, jos se ei ollut luonteeltaan sosiaalista. Toisin sanoen individualistinen usko ei ollut mahdollista Durkheimin mukaan. Hän katsoi myös, että uskonnolla oli välineellinen tehtävä. Sinänsä usko ei ollut merkittävä, mutta merkitys tuli siitä, että sen tehtävä oli vahvistaa ja vakauttaa yhteisöä. Durkheimia on kritisoitu siitä, että hän näki yhteisössä ja yhteisöllisyydessä vain positiivisia puolia. Yhteisöllisyyteen kun kuuluu yhtä lailla negatiivisiakin puolia, kuten yksilön mahdollisuuksien rajoittamista ja kontrrollointia.⁴⁵

Toinen laajalti tunnettu yhteisöllisyyden tutkija on saksalainen sosiologi ja filosofi Ferdinand Tönnies (1855–1936). Hänen tunnettu klassikkoteoksensa *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) käsitteli jakoa yhteisöön (*Gemeinschaft*) ja yhteiskuntaan (*Gesellschaft*). Tönnies erotteli teoriassaan yhteisöön liittymisen kaksi puolta. Yhteisö voi olla sinänsä merkityksellinen eli sillä on yhteisöllinen luonne, ja silloin on kyse *Gemeinschaft*-yhteydestä. Tällöin yhteisö on konkreettinen, esimerkiksi paikkaan sijoittuva yhteisö, ja sitä kuvataan usein kylämäisenä yhteytenä. Jos sen sijaan liittymisellä yhteisöön on vain välineellinen arvo

⁴³ Salminen 2016a, 74.

⁴⁴ Kotkavirta 1998, 103–104.

⁴⁵ Pickering, 2014, 193.

eli yhteisössä oleminen palvelee jotain tarkoitusta tai yhteys on abstraktimpi, puhutaan Gesellschaft-yhteydestä. Tällöin ihmisten välisiä suhteita määrittävät raha, sopimukset ja tavaroiden vaihto.⁴⁶

Suomessa yhteisöllisyyttä on tutkinut muiden muassa Markku T. Hyypä, joka on selvittänyt suomenruotsalaisten yhteisöllisyyttä ja siitä juontuvaa hyvinvointia. Hyypän tutkimuksissa toimiva yhteisö on sosiaalisesti toisiaan kannatteleva yhteisö, joka vaalii yhteenkuuluvuudentunnettaan omilla perinteillään. Kuoroharrastus on esimerkiksi mainittu tässä tutkimuksessa yhdeksi yhteisöllisyyttä ja sitä kautta mahdollisesti hyvinvointia lisääväksi toiminnaksi.⁴⁷

Filosofi Jussi Kotkavirta on eritellyt yhteisöllisyyden piirteitä. Hänen tutkimuksissaan yksilöt ja yhteisöt muodostavat dynamiikan, jossa molemmat edellyttävät toisen olemassaoloa: yhteisöt koostuvat yksilöistä, ja näin koostuva yhteisö on enemmän kuin vain yksilöiden summa. Tässä Kotkavirta tukeutuu Hegelin näkemykseen yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden väistämättömästä yhteenkuuluvuudesta: ollakseen yksilöllinen, ihminen tarvitsee taustalle yhteisön, ja päinvastoin yhteisö tarvitsee muodostuakseen yksilöitä.⁴⁸

Seppo Häkkinen on tutkinut väitöskirjassaan⁴⁹ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon haasteellista tilannetta kirkon merkityksen vähentyessä yhteiskunnassa. Väitöksessä nostetaan yhteisöllisyys yhdeksi tekijäksi nykyisessä suomalaisessa kirkollisen jäsenyyden hahmottamisessa. Häkkisen tutkimus tarjoaa siten omalle tutkimukselleni teoreettisen taustan.⁵⁰

1.3 Virren määrittelyn ongelmallisuus

Virren määritelmä ei ole yksiselitteinen tai vakiintunut. Siitä, mitä virsi tarkoittaa tai mitä piirteitä siltä edellytetään, käydään jatkuvaa keskustelua niin kirkon piirissä kuin virsitutkimuksen kentällä. Tämä tulee esiin myös lisävihkon päätöksentekoprosessissa. Yhteisesti hyväksyttyä virren määritelmää ei ole, vaan virsi määritellään aina tapauskohtaisesti. Lisävihkon tapauksessa virren määritelmän peruseriaatteet on lausuttu kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietinnössä edustaja-aloitteesta,⁵¹ joka loi perusteet lisävihkon valmisteluprosessille. Prosessin edetessä tähän lähtökohtaan viitataan usein, ja jossain määrin sitä myös kritisoidaan tuoden esiin muitakin mahdollisuuksia nähdä virsi.

⁴⁶ Ks. esim. Kokkonen 2016, 73.

⁴⁷ Hyypä 2002.

⁴⁸ Kotkavirta 1998, 102.

⁴⁹ Häkkinen 2010

⁵⁰ Ks. luku 3.1.

⁵¹ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010.

Kirkon tilaamassa ja Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisemassa *Virsi ja laulu Suomessa* - tutkimushankkeessa virsi määriteltiin lauluksi, jolla ”on jokin liittymäkohta uskonnolliseen kysymyksenasetteluun”. Määritelmä on siis tässä varsin lakea, ja tutkimuksen koonneet Innanen ja Salminen korostavatkin, että siinä ei ole kyse tyhjentävästä määritelmästä vaan lähinnä työnimestä ja tutkimuksellisesta lähtökohdasta, joka ei näin turhaan rajaa kontekstia liian suppeaksi.⁵²

Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunta antoi lisävihkon valmisteluprosessin alkuvaiheessa virrelle määritelmän: ”virsi on Raamattuun pohjautuva laulu, jossa sisältö, sävel ja runoasu välittävät kirkon uskoa ja kokemusta”.⁵³ Piispainkokous puolestaan kommentoi tätä määritelmää omassa lausunnossaan ja totesi lisävihkotyössä käytetyn määritelmän olevan turhan tiukka. Piispainkokous huomautti, ettei virrelle ole olemassa ”yksiselitteistä ja yhteisesti hyväksyttyä määritelmää”.⁵⁴

Lisävihkon valmistelutyön asiakirjoissa korostuu virsien yhteislaulullisuus, se että virsi on tarpeeksi helppo omaksua ja laulaa. Lisävihkon esityksen perusteluissa tämä on otettu yhdeksi valintakriteeriksi: ”valintaan on vaikuttanut virren yhteislaulettavuus sekä sen soveltuvuus myös sisällöllisesti yhteisölliseen ilmaisuun”.⁵⁵ Toimeksiannossa tätä ei ole erityisesti alleviivattu, sitä on ehkä pidetty itsestäänselvytenä. Tekstissä on maininta: ”huomio kiinnitetään laulujen sisältöön, tyyliin ja siihen, kuinka hyvin ne toimivat yhteislauluina.” Sisällön yhteisöllistä luonnetta on sivuttu kuvaamalla sitä, kuinka virsien tulee siirtää kristillistä perintöä sukupolvelta toiselle ja kuinka virsien avulla voidaan vahvistaa ihmisten välistä yhteyttä. Lisäksi valiokunta esittää toiveen, että virret olisivat sellaisia, että ne tavoittaisivat myös ”niitä, joille perinteinen uskonnollinen kieli ja musiikki tuntuvat vierailta”. Tämä aspekti kuvataan osaksi kirkon missionääristä tavoitetta.⁵⁶

Yhteislaulullisuus voidaan siis jakaa kahteen osa-alueeseen: käytännölliseen yhteislaulullisuuteen eli virren helpouteen ja toisaalta sisällölliseen yhteisölliseen ilmaisuun. Jälkimmäinen tarkoittaa sisällön ymmärrettävyyttä ja sitä, että virteen on sanoitustenkin osalta luonteva osallistua riippumatta siitä, kokeeko virttä laulava olevansa osa yhteislaulun luomaa yhteisöä vai ei. Käytännöllinen näkökulma virteen on siis olennainen. Tutkimuksetkin osoittavat, että helppous on virsien käyttäjille, tavallisille seurakuntalaisille ja muille

⁵² Innanen & Salminen 2014a, 10.

⁵³ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010.

⁵⁴ Piispainkokouksen lausunto 1/2015.

⁵⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 33.

⁵⁶ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 2.

yhteislaulutilaisuuksiin osallistuville, tärkeä tekijä. Helppouteen liittyvät sellaiset tekijät kuin laulujen tuttuus ja sävellajien sopivuus.⁵⁷

Samaan aikaan, kun kirkko laati käsiteltävää lisävihkoa, körttiläiset eli herännäiset, yksi Suomessa toimivista herätysliikkeistä, uudisti omaa laulukirjaansa *Siionin virsiä*. Tämä *Siionin virsien* kolmas kokonaisuudistus valmistui samaan aikaan kuin kirkon virsikirjan lisävihko. Jukka Hautala on selvittänyt *Siionin virsien* uudistustyötä ja siinä yhteydessä käyttänyt virrestä ilmaisua ”uskonnollinen runo”. Tämä ilmaus tuo virren määritelmään taiteen näkökulman ja sitä kautta mahdollisuuden monitulkintaisuuteen. Hautala toteaa, että ”hyvä virsi voi olla vaikea, monitulkintainen ja moni-ilmeinen”.⁵⁸ Kirkon jumalanpalveluksen oppaassa puolestaan virsi määritellään seuraavasti: virsi on yhteislauluksi tarkoitettu runomitallinen hengellinen laulu.⁵⁹ Eri yhteyksissä käytetyt virren määritelmät voivat siis poiketa jonkin verran toisistaan. Ne voivat olla yksityiskohtaisia, väljiä tai keskenään ristiriidassa, mikä on tuotu esiin myös lisävihkotyön asiakirjoissa.⁶⁰

Virsi ja laulu Suomessa -tutkimushankkeen päättävässä artikkelissa on pohdittu virren määrittelyn haastetta ja todettu, että mikäli virsi halutaan määritellä, se pitää tehdä hallinnollisesti siinä yhteydessä, missä virttä käytetään. Tuon tutkimushankkeen virsimäärittely perustuu siihen, että Suomen evankelis-luterilaisen kirkon asiantuntijat ja päättäjät auktorisoivat päätäntävällään jotkin yhteislaulut virsiksi oman organisaationsa käyttöön. Näin ollen tutkijat ehdottavat, että virren olemuksen määrittely linkittyisi aina määrittelyn tekevään ja virttä käyttävään organisaatioon. Artikkelin mukaan ei tulisi tavoitella mitään universaalista virren määritelmää, vaan virsi sinänsä voi olla hyvin monenlainen riippuen käyttöyhteyksistä. Selväräjaisena, tietyn määritelmän saaneena, virsi on olemassa vain erikseen auktorisoidussa tietyn organisaation tai yhteisön virsikirjassa.⁶¹

⁵⁷ Laine 2014, 264, 270.

⁵⁸ Hautala 2017, 54–55.

⁵⁹ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 105.

⁶⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 10.

⁶¹ Innanen & Salminen 2014b, 431.

2 Tutkimuksen toteuttaminen

2.1 Tutkimustehtävä

Tutkimukseni kohdistuu Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirjan lisävihkon valmistelutyöhön. Olen tarkastellut sitä yhteisöllisyyden näkökulmasta ja selvittänyt, millaisena yhteisöllisyys näyttäytyy virsikirjan lisävihkon valmistelutyön virallisissa asiakirjoissa. Olen analysoinut sitä, miten yhteisöllisyyttä eli kristillisen elämän sosiaalista ulottuvuutta kuvataan ja määritellään virsien valintaa ja karsimista perusteltaessa.

Taustateoriana työssä on Seppo Häkkisen väitöskirja *Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle*.

Olen rajannut aineistoni pelkästään virallisiin asiakirjoihin enkä tutki muuta prosessin taustalla olevaa keskustelua, kuten vaikkapa työryhmien kirjoittamia blogitekstejä. En myöskään haastatellut valmisteluprosessiin osallistuneita henkilöitä, vaikka sillä keinolla prosessista olisi saanut enemmän tietoa.

Olen tiedostanut dokumenttien antavan lisävihkon valmisteluprosessista rajatun kuvan. Virallisten asiakirjojen taustalla on paljon keskusteluja eivätkä nämä kaikki näy tekstidokumenteissa. Silti mielestäni on perusteltua käsitellä ainoastaan tätä kirjallisesti tuotettua virallista aineistoa, sillä nämä tekstit voi tulkita ikään kuin kompromisseina ja viesteinä siitä, millaisia dokumentteja ja viestejä halutaan jättää kirkon lisävihkoprosessista. Yleisesti pöytäkirjojen ja muistiodien funktio on tallentaa kokouksissa käydyistä keskusteluista ja päätöksistä oleelliset asiat ja samalla kommunikoida ne muille.⁶² Työssäni siis olen katsonut, miten yhteisöllisyys ilmenee dokumenteissa.

2.2 Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmänä käytän laadullisen tutkimuksen sisällön analyysia, jota kutsutaan dokumenttianalyysiksi.⁶³ Aineistonani ovat kirkon viralliset asiakirjat, jotka on esitelty seuraavassa alaluvussa. Dokumenttianalyysin käyttö on siis perusteltua, koska aineisto koostuu yksinomaan kirjoitetuista asiakirjoista. Olen perehtynyt aineistosta löytämiini perusteluihin virsien valinnalle yhteisöllisyyden näkökulmasta. Sen jälkeen olen eritellyt näitä perusteluja. Aukikirjoitettu analyysini perustuu näihin poimintoihin.

Valmiita tekstiaineistoja tutkittaessa, poiketen esimerkiksi haastatteleamalla kerätystä aineistosta, ei yleensä käytetä mitään ennakolta määriteltyä protokollaa tai muodollista

⁶² Honkanen 2018, 249.

⁶³ Tuomi & Sarajärvi 2009.

analyysimenetelmää, jonka avulla analyysi rakennetaan systemaattisesti. Sen sijaan tekstianalyyseissa on toimivaa käyttää epämuodollisempaa analyysimetodia.⁶⁴ Tavoitteena on laadulliselle tutkimukselle ominainen merkityksien ymmärtäminen. Tutkimusote ei ole strukturoitu, vaan enemmänkin kokonaisvaltainen, holistinen. Kielen piirteitä tai säännönmukaisuuksia ei analysoida, sen sijaan analysoidaan tekstin merkityksiä.⁶⁵

Tutkimuksen dispositio perustuu analyysiin. Olen tarkastellut analyysissani aineistoissa esiintyviä yhteisöllisyyteen liittyviä perusteluja kahdelta kannalta: toisaalta virsien sanoitusten ja toisaalta musiikillisten tekijöiden perustelujen kannalta. Näitä kahta kokonaisuutta olen analysoinut aineiston asiakirjoittain niin, että käsittelen yhtä asiakirjaa yhdessä alaluvussa. Alaluvut on järjestetty edellä kuvaamani kahden isomman asiakokonaisuuden alle. Näin työn rakenne nousee analyysista.

2.3 Tutkimuksen aineisto

Aineistonani käytän virsikirjan lisävihkon valmistelutyössä tuotettua asiakirjamateriaalia. Käytännössä siis tutkimusaineistoni ovat ne viralliset asiakirjat, joiden perusteella lopullinen lisävihko on muotoutunut. Kronologisessa järjestyksessä ensimmäisenä on kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010 edustaja-aloitteesta 4/2010, joka on lisävihkon valmistelutyön toimeksianto. Siinä on esitelty edustaja-aloite lisävihkosta, joten en ole erikseen analysoinut tätä aloitetta. Laajin asiakirja on *Kirkkohallituksen esitys 13/2014 kirkolliskokoukselle – Virsikirjan lisävihkon perustelut*, jossa esitellään virsivalinnat ja niiden perustelut. Se nousee korostuneesti esiin työssäni. Tämä on seurausta siitä, että tuo aineisto on lisävihkoprosessin ydin. Se sisältää eniten tekstiä ja pohdintaa ollen lisävihkoa työstäneen työryhmän kolmen vuoden työn tulos, jolla esitellään ja perustellaan tuotettua lisävihkoehdotusta.⁶⁶

Olen analysoinut myös muita dokumentteja, joissa on kommentoitu edellä olevia asiakirjoja: Kirkolliskokouksen perustevalioikunnan lausunto (1/2015) käsikirjavalioikunnalle kirkkohallituksen esityksestä (13/2014), Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietintö (1/2015) kirkkohallituksen esityksestä (13/2014) sekä Piispainkokouksen lausunto (1/2015) kirkolliskokoukselle.

⁶⁴ Peräkylä & Ruusuvaori 2018, 670.

⁶⁵ Ks. esim. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007, 161.

⁶⁶ Koivuranta & Urponen 2017, 23.

3 Yhteisöllisyys ja lisävihkon valmistelutyö

3.1 Sitoutumisen ihanne ja todellisuus Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa

Sitoutumista ja yhteisöllisyyttä Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on tutkinut Seppo Häkkinen. Hänen väitöskirjansa *Ihanne ja todellisuus* käsittelee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jännitteistä tilannetta, jossa kirkon merkitys vähentyy yhteiskunnassa ja kirkon jäsenten osallistuminen seurakunnan elämään muuttuu.

Kirkko ei siis merkitse nykyihmisille sellaista yhteisöllisyyttä kuin ennen, jumalanpalvelukset ja muu toiminta eivät kokoa jäseniä yhteen, vaan uskonharjoitus on nykypäivänä paljolti yksilöllistä, kertaluontoista ja vähemmän sitoutuvaa kuin ennen.⁶⁷

Ratkaisuksi kirkon nykyiseen tilanteeseen jäsenmäärän ja osallistumisen vähetessä nähdään usein yhteisöllisyyden korostaminen. Esimerkiksi tutkijat Kimmo Kääriäinen ja Kati Niemelä pitävät luterilaisen kansankirkon tulevaisuuden kannalta tärkeänä kysymyksenä sitä, miten heikosti sitoutuneet jäsenet pidettäisiin kirkon jäseninä. Heidän mielestään ratkaisu olisi yhteisöllisen työn korostaminen kirkossa, sillä nämä heikosti sitoutuneet ja kirkosta eroamista harkitsevat pitävät erityisen tärkeänä kirkon tekemää työtä heikompiensaisten kanssa sekä muuta avustustyötä.⁶⁸ Löyhän yhteisön mahdollistaminen on myös yksi ratkaisu. Tutkimuksissa on todettu, että yhteisöllisyyden huonoja puolia, sosiaalista kontrollia ja institutionaalisen vallan kokemusta välttääkseen, ihmiset voivat kierrellä jopa tunnustuskunnasta toiseen tai sitoutua löyhästi moniin eri uskontokuntiin.⁶⁹

Häkkinen on lähestynyt nykypäivän kirkon haasteita juuri sitoutumisen käsitteen näkökulmasta. Hän on tarkastellut sitoutumista eri lähteissä ilmaistujen kirkollisten sitoutumisen ihanteiden kautta, ja toisaalta sen todellisuuden kautta, joka poikkeaa näistä kirkon itsensä määrittelemistä ihanteista. Ihanteita on siis käsitelty lähinnä kirkkoinstituution kannalta eikä niinkään kirkon jäsenten kokemuksista käsin. Todellisuuden käsittelyssä sen sijaan on huomioitu sekä kirkon toiminta että kirkon jäsenten kyselyissä ilmaisemat ajatukset. Teoreettisen kehyksen tälle tarkastelulle Häkkinen on ottanut Joachim Wachin⁷⁰ uskonnollisuuden ulottuvuuksien kolmijaosta: uskonnollisuus - ja tässä myös sitoutuminen siihen - voi olla teoreettista (usko), käytännöllistä (rituaali) ja sosiologista (yhteys).⁷¹

⁶⁷ Salminen 2016a, 62.

⁶⁸ Kääriäinen & Niemelä 2006, 324.

⁶⁹ Lindh 2016, 73.

⁷⁰ Wach 1947.

⁷¹ Häkkinen 2010, 251.

Häkkinen on kuvannut Wachin teoriaa mukaillen suomalaista kirkon jäsenyyteen sitoutumista seuraavasti. Ensimmäisenä on sosiologinen sitoutuminen eli tässä kirkon jäsenyyteen sitoutuminen, joka konkretisoituu ja näkyy suomalaisessa kulttuurissa kirkkoon kuulumisena. Toisena ulottuvuutena on käytännöllinen sitoutuminen eli julkiseen kirkon toimintaan osallistuminen ja yksityinen uskonharjoitus. Kolmantena ulottuvuutena on teoreettinen sitoutuminen eli kirkon oppiin ja uskoon sitoutuminen.⁷²

Jäsenyyteen sitoutumisen ihanteet nousevat evankelis-luterilaisen kirkon opista, lainsäädännöstä ja toimintaa ohjaavista dokumenteista. Häkkisen työ sisältää tunnustuskirjojen, katekismuksen, kristinopin, kirkollisen lainsäädännön ja strategiatyön sisältöjä, niiden muotoilemaa sitoutumisen ihannetta. Ihanteet eroavat huomattavasti todellisesta sitoutumisesta, mutta Häkkinen on havainnut kirkon sopeuttaneen jonkin verran virallista sitoutumisihannetta yhteiskunnan muutoksien myötä. Esimerkiksi uusin Katekismus vuodelta 1999 on pikemminkin toteava kuin kehottava, eli se poikkeaa aiempien katekismustekstien auktoriteettiasemaa korostavasta tyylistä. Myös kirkkolaissa jäsenyyden profiilia on laskettu, vaikka jäsenyysihanne sinällään on säilynyt kirkkolaissa entisenlaisena. Strategioissa puolestaan jäsenyys painottuu voimakkaasti, mutta niissä ei ole ilmaistu jäsenihannetta asiakirjojen luonteen vuoksi.⁷³

Osallistuminen kirkon tilaisuuksiin, eli käytännöllinen sitoutumisen julkinen osa-alue, on laskenut kyseisellä tutkimusjaksolla kaikkiaan. Muutos on lisäksi tapahtunut vähitellen ja osana yhteiskunnallista muutosta. Kirkon toiminnan luonne on muuttunut siten, että seurakuntalaisten ei odoteta osallistuvan pitkäkestoista sitoutumista vaativaan toimintaan, vaan tarjolla on projekti- ja kertaluonteista ohjelmaa. Monille seurakuntalaisille silti tärkein osallistumisen muoto on edelleen kirkolliset toimitukset. Myös sisällöltään toiminta on muuttunut evankeliumia julistavasta sosiaalisen toiminnan suuntaan. Seurakuntalaiset näkevät diakonian ja kirkon kasvatustehtävän tärkeinä asioina. Uudet toimintamuodot siis toisaalta tavoittavat sellaisia jäseniä, jotka muuten eivät osallistuisi perinteiseen jumalanpalveluselämään. Tässä Häkkinen näkee kirkon mukautuneen yhteiskunnan muutokseen.⁷⁴

Mielenkiintoista Häkkisen tutkimuksessa on ihanteiden pysyvyyden ja toisaalta todellisuuden muutoksen dynamiikka. Ihanne siitä, millainen kristityn tulisi olla, on melko

⁷² Häkkinen 2010, 39, 251.

⁷³ Häkkinen 2010, 139.

⁷⁴ Häkkinen 2010, 257–259.

pysyvä, vaikka todellisuus vaihtelisi huomattavastikin.⁷⁵ Yksi esimerkki pysyvän ihannekuvan tarjoajasta on evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat. Sana ja sakramentti ovat tunnustuskirjojen mukaan kirkon ainoat rakenteelliset (konstitutiiviset) tuntomerkit. Tällöin kirkon jäsenten määrä tai näiden sitoutumisen laatu ei ole merkittävää kirkon olemassa olon kannalta.⁷⁶ Kirkko on siis olemassa, vaikka jäsenet eivät olisi jonkin ihanteen mukaisia tai jäseniä ei olisi toiminnassa mukana paljon. Vaikka tunnustuskirjojen opillinen korostus ei anna tilaa inhimillisemmille kirkon tuntomerkeille, seurakuntalaisten läsnäololle, tämä läsnäolo on silti perusoletus. Häkkinen toteaa, että kirkkoa konstituivat merkit, sana ja sakramentti, esiintyvät aina yhteisössä, joten ihmiset ja heidän muodostamat yhteisöt niveltyvät aina osaksi kirkkoa. Silloin tunnustuskirjojenkin ihanteeseen kuuluu myös sosiologinen ja käytännöllinen ulottuvuus. Ihmisellä odotetaan olevan yhteys kirkkoon, ja tuo yhteys toteutuu käytännön tasolla jokaisella eri muotoisena hengellisenä elämänä. Kirkon tuntomerkkejä, sanaa ja sakramentteja, ei täten voi erottaa niitä toimittavasta ja hoitavasta yhteisöstä.⁷⁷

Häkkinen on käsitellyt työssään myös erilaisia kirkkokäsityksiä, joiden kautta sitoutuminen nähdään eri tavoin. Kansankirkollinen kirkkokäsitys on historiallis-sosiologinen käsite, joka tarjoaa hyvin avoimen ja laajan käsityksen siitä, kuka ja millainen kristitty on. Ehtoja jäsenyydelle on hyvin vähän, ja jäsenyyden profiili on siis matala. Tärkeimmäksi sitoutumisen ulottuvuudeksi muodostuu tässä sosiologinen eli kirkkoon kuulumisen ulottuvuus. Sen sijaan pietistisessä kirkkokäsityksessä jäsenyyden profiili on korkea: kuka tahansa ei voi kuulua todelliseen uskovien yhteisöön. Sitoutumisen ulottuvuuksista korostuu uskoon ja oppiin sitoutuminen. Kolmantena kirkkokäsityksenä Häkkinen esittelee liturgisen seurakuntanäkemyksen, jossa tärkeää on jumalanpalveluselämään osallistuminen ja sakramentaalisuus. Jäsenyyden profiili nousee tässäkin pietistisen käsityksen tavoin korkeaksi. Ulottuvuuksista painottuu käytännöllinen sitoutumisen ulottuvuus, ja siinä erityisesti julkisiin kirkon järjestämään jumalanpalveluselämään osallistuminen.⁷⁸

Edellä kuvatut kirkkokäsitykset näkyvät suomalaisessa kulttuurissa, ja käsitykset vaihtelevat yksilöstä toiseen. Ihmisen muodostama käsitys kirkosta usein leimaa myös sitä, millaisena hän näkee kirkkoon sitoutumisen. Kansankirkollinen käsityksessä sitoutuminen

⁷⁵ Häkkinen 2010, 260.

⁷⁶ Häkkinen 2010, 253.

⁷⁷ Häkkinen 2010, 253.

⁷⁸ Häkkinen 2010, 70–74.

säilyy, vaikka osallistuminen ei olisi säännöllistä. Kun taas pietistinen ja liturginen käsitys puoltavat säännöllistä osallistumista kirkon toimintaan.⁷⁹

Näiden kaikkien kolmen kirkkokäsityksen erilaiset sitoutumisen ulottuvuudet ovat Häkkisen tutkimuksen mukaan heikentyneet tultaessa 2000-luvulle: kirkkoon kuuluminen on laskenut, julkinen uskonharjoitus vähentynyt ja kirkon uskoon tunnustautuminen on heikentynyt. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, että uskonharjoitus kokonaisuudessaan olisi vähentynyt, sillä yksityinen uskonharjoitus ei ole muuttunut samassa suhteessa. Se on pysynyt melkein samalla tasolla kuin ennenkin.⁸⁰ Tämän ilmiön voi tiivistää niin, että institutionaalistunut uskonto on vähentynyt ja uskonharjoitus on entisestään yksityistynyt. Ilmiö on yleisesti havaittu tutkijoiden piirissä.⁸¹

Yksityisellä uskonharjoituksella voi sanoa olevan pitkät juuret luterilaisessa uskontulkinnassa. Oikeastaan nuo juuret ulottuvat reformaation alkuaikoihin asti, ja siten yksityisyys on osa luterilaisuutta. Luterilaisen uskonkäsityksen myötä seurakuntalaisten merkitys kasvoi, ja uskonharjoitus ulottui papiston ja kirkkojen ulkopuolelle, kaduille ja koteihin. Seurakuntalaiset eli tavalliset ihmiset pystyivät käyttämään omaa kieltään ja siten saivat osallistua itsekin liturgiaan ja viedä sitä kokemusta ja muistissa olevia säkeitä ja sävelmiä mukanaan kotiinsa. Yleisen pappeuden idea antoi myös tavallisille ihmisille mahdollisuuden käyttää evankeliumia itsensä ja toisten avuksi ja lohduksi.⁸²

Uskonnon yksityistymisen voi katsoa vahvistavan ihmisen omien valintojen mahdollisuutta. Kuitenkin yksityinen ja yhteinen vuorottelevat ja ovat osaksi limittäisiä ilmiöitä. Itsenäiset ratkaisut eivät välttämättä ole kovin itsenäisiä, koska kulttuuri ja sen käytänteet väistämättä vaikuttavat yksilöihin. Yksityinenkin uskonharjoitus voi silloin olla ainakin jollakin tasolla jaettua ja yhteisöllistäkin.⁸³

3.2 Asiakirjoissa toistuvat valintaperiaatteet

Aineistonani käyttämissä asiakirjoissa toistuvat usein samat asiat, koska ne referoivat ja kommentoivat toisiaan. Lähinnä tämä tapahtuu niin, että kirkkohallituksen esityksessä, joka siis on lisävihkotyöryhmän esitys virsikirjan lisävihkoksi, referoidaan käsikirjavalioikunnan mietintöä eli tehtävän toimeksiantoa. Kirkolliskokouksen valiokunnat ja piispainkokous puolestaan referoivat ja kommentoivat omissa muistioissaan toimeksiantoa ja

⁷⁹ Häkkinen 2010, 238.

⁸⁰ Häkkinen 2010, 261.

⁸¹ Ks. esimerkiksi Salminen 2016a; Eriksson 2018; Lehtonen 2005.

⁸² Brown 2005, 171.

⁸³ Lehtonen 2005, 77.

lisävihkoesitystä. Esittelen tässä alaluvussa lyhyesti asiakirjojen sisältöä siltä kannalta, millaiset reunaehdot ne asettavat lisävihkotyölle. Nämä ovat sellaisia kriteerejä, jotka toistuvat kaikissa asiakirjoissa, sillä ne on lisävihkotyön alussa sovittu työskentelyn puitteiksi. Varsinaisessa analyysiosassa, seuraavissa pääluvuissa, olen analysoinut niiden sisältöä yksityiskohtaisemmin oman näkökulmani eli yhteisöllisyyden kannalta.

Kirkkohallituksen lisävihkotyöryhmien esityksessä on laaja yleinen taustoitus lisävihkoprosessista. Siinä on määrittelyjä, prosessin kuvausta sekä yleisiä tekstisisältöjen teologisia, musiikillisia ja kielellisiä linjauksia. Lisäksi asiakirjassa annetaan lyhyet perustelut jokaisesta valitusta virrestä. Muissa asiakirjoissa, joissa tätä esitystä kommentoidaan, on yleinen teksti ja kuvaukset yksittäisistä virsistä vain, jos niistä on jotain erityistä mainittavaa.

Virsikirjan lisävihkoon valittaville virsille asetettiin neljä valinta- ja karsintaperustetta, jotka on muotoiltu prosessin aikana kirkolliskokouksen toimeksiannon mukaisesti. Toimeksiantoasiakirjassa eli kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietinnössä kriteeristö on vielä hieman jäsentymätön, mutta sen perusteella on tehty varsinaiset virsien valinta- ja karsintaperusteet. Mietinnössä on lueteltu joitakin virren kriteereitä ja virsien valintaprosessilta edellytetyjä asioita. Nämä ovat mietinnössä *Käsikirjavalioikunnan kannanotot* -otsikon alla.

-- huomio kiinnitetään laulujen sisältöön, tyyliin ja siihen, kuinka hyvin ne toimivat yhteislauluna. Peruseriaatteena on, että virsi on Raamattuun pohjautuva laulu, jossa sisältö, sävel ja runoasu välittävät kirkon uskoa ja ihmisen kokemusta. Tämän lisäksi virsikirjan lisävihkoon tulisi tehdä varta vasten uusia virsiä tällä hetkellä puuttuvista aihepiireistä. Tarkkarajaisten, tiettyyn tilanteeseen tarkoitettujen virsien ohella tarvitaan myös virsiä, joita voidaan käyttää monissa eri yhteyksissä.⁸⁴

Lisäksi käsikirjavalioikunta toivoo lisävihkoprosessilta nykyaikaisuutta ja keveyttä, mikä kuvaillaan tarkemmin verkossa toimimiseksi ja eläväksi vuorovaikutukseksi virsien tekijöiden ja käyttäjien kanssa.⁸⁵

Näiden toimeksiannon kannanottojen perusteella kirkkohallituksen lisävihkotyöryhmät ovat laatineet virsien ”yleiset valinta- ja karsintaperusteet”, joka on neljän kohdan kriteeristö.⁸⁶ Varsinaista numerointia kriteeristöllä ei ole. Ensimmäinen kriteeri kuvataan lähtökohtana, ja muista kriteereistä käytetään kirjoitettua järjestyslukua. Esitystä kommentoivissa asiakirjoissa kriteeristön käsittely hieman poikkeaa järjestyksen ja numeroinnin osin. Ensimmäisenä (1) kriteerinä eli

”lisävihkotyön lähtökohtana on ollut toimeksiannon perusteella tuoda joko musiikillisesti tai tekstisisällöllisesti tai mielellään jopa molempien osalta jotain uutta suhteessa käytössä oleviin vuoden 1986 virsikirjoihin ja niiden liitteisiin”.⁸⁷

⁸⁴ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 2–3.

⁸⁵ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 3.

⁸⁶ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 33.

⁸⁷ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 33.

Toisena (2) kriteerinä on tavoite löytää uusia virsiä puuttuvista aihepiireistä. Prosessin aikana painopisteet tässä ovat muotoutuneet, ja aiheina luetellaan tähän kriteeriin liittyen ilo ja kiitos, luomakunta ja ihminen positiivisesta näkökulmasta, hiljaisuus ja pyhän kohtaaminen, hengellinen etsintä sekä yhteisöllisyys, osallisuus ja vieraanvaraisuus.

Kolmantena (3) kriteerinä virreltä vaaditaan kytkentää Raamattuun, ja lisäksi ”sen sisällön, sävelen ja runoasun tulee välittää kirkon uskoa ja ihmisen kokemusta”. Neljäs (4) kriteeri muotoilee yhteisöllisyyden vaatimuksia sekä musiikilliselta että sanoitusten sisällön osalta: ”neljänneksi valintaan on vaikuttanut virren yhteislaulettavuus sekä sen soveltuvuus myös sisällöllisesti yhteisölliseen ilmaisuun”.⁸⁸

Yhteisöllisyys tulee esiin selkeästi sekä toisen että neljännen kriteerin kohdalla, joten sen voi sanoa olevan merkittävä tekijä lisävihkon sisällössä ja valmistusprosessissa. Kokoelman virsiin halutaan yhteisöllisyyttä, osallisuutta ja vieraanvaraisuutta ilmentäviä tekstisisältöjä toisen kriteerin mukaisesti. Neljännen kriteerin perusteella yhteislaulettavuus asetetaan tärkeäksi tekijäksi, johon liitetään myös virren soveltuminen sisällöllisesti yhteisölliseen ilmaisuun. Tällä ilmeisesti tarkoitetaan sitä, että virsi sisältönsä puolesta on laajasti omaksuttavissa ja sen sisältö yhteisesti jaettua.

Virsi valintakriteerit voi jakaa sisällöllisiin ja musiikillisiin tekijöihin. Erityisesti yhteisöllisyyden osalta kriteereissä näkyy sekä sisällöllisiä että musiikillisia tekijöitä. Myös lisävihkoehdotusta kommentoivissa asiakirjoissa esitetään kommentteja sekä sisällöstä että musiikista, tosin painotuseroja näissä on hieman kommentoijasta riippuen.

Kirkolliskokouksen perustevaliokunta esittelee virsi valintakriteeristön täysin samanlaisena kuin se on lisävihkoesityksen perusteluissa. Perustevaliokunta on lisännyt omassa muistiossaan kriteeristöön numeroinnin sekä myös eritellyt kolmannen kohdan edelleen kolmeen alakohtaan, jotka se on merkinnyt kirjaimin.⁸⁹

Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunta luettelee myös kriteerit omassa lisävihkoehdotusta kommentoivassa mietinnössään. Siinä kriteerit ovat eri järjestyksessä kuin lisävihkoehdotuksen perusteluissa. Ensimmäisenä on mainittu lisävihkoehdotuksen kolmas kriteeri eli virren pohjautuminen Raamattuun sekä kirkon uskon ja ihmisen kokemuksen välittäminen. Muut kriteerit tulevat tämän jälkeen samassa järjestyksessä kuin lisävihkoehdotuksen perusteluissa.⁹⁰

⁸⁸ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 33.

⁸⁹ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 2; Ks. perustevaliokunnan erittely luvussa 4.2.

⁹⁰ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015, 9.

3.3 Musiikillisten linjauksien lähtökohdat

Virsistä ja seurakunnan yhteislaulusta puhuttaessa viitataan usein luterilaiseen perinteeseen.

Luterilaisuus toikin jumalanpalvelukseen ja hartaudenharjoitukseen paljon uutta.

Kansankielinen virsilaulu antoi seurakuntalaisille mahdollisuuden osallistua liturgiaan, ja virret siirtyivät myös kotioloihin. Kuitenkin on huomioitava, että musiikki sinänsä on kuulunut kristilliseen hartaudenharjoitukseen aina, ja musiikki eri muodoissa on mukana eri kirkkokuntien hengellisessä kulttuurissa. Reformaattoreista sveitsiläiset Ulrich Zwingli (1484–1531) ja Jean Calvin (1509–1561) eivät nähneet musiikilla erityistä merkitystä, ja Zwingli päätyikin luopumaan musiikista jumalanpalveluksessa kokonaan. Calvin pitäytyi yksiaanisessa laulussa. Tähän nähden toki kolmannen reformaattorin Martin Lutherin näkemys musiikista Jumalan lahjana ja evankeliumin välittäjänä on aivan erityinen.⁹¹

Sävelmien osalta virsien kriteeristö on muuttunut olennaisesti nykyisin käytössä olevan, vuonna 1986 hyväksytyn, virsikirjan valmistelun yhteydessä. Enää ei vaadita muuta erityispiirrettä virsien sävelmiltä muuta kuin niiden soveltuvuus musiikillisesti yhteislauluksi. Tämä siis pätee myös lisävihkon valmisteluprosessissa. Nykyistä virsikirjaa edeltävässä virsikirjassa musiikille oli asetettu kriteeriksi jonkinlainen hengellisyys: sävelmien tuli olla ”kirkolliseen käyttöön sopivia ja vastata tekstin ajatus- ja tunnelmapohjaa”. Myös erilaisten sävelmien lukumäärä tuli rajata kohtuulliseksi. Ajatuksena tässä oli, että seurakunta ei välttämättä oppisi kovin laajaa sävelmärepertuaaria. Tämä tarkoitti siis sitä, että samaa melodiaa käytettiin useammassa virsisanoituksessa.⁹²

Erilaisten sävelmien kirjo kasvoi vuoden 1986 virsikirjassa, kun mukaan hyväksyttiin hengellisiä lauluja anglikaanisesta perinteestä, uusia lauluja lapsille ja nuorille sekä negrospirituaaleja. Edellisessä virsikirjassa vuodelta 1938 ainoa suurempi sävelmällinen uudistus oli se, että mukaan otettiin herätysliikkeiden käyttämiä lauluja, erityisesti heränneiden Siionin virsiä, joita aiemmin reformaation hengessä oli pidetty liian tunteisiin vetoavina ja henkilökohtaisina.⁹³ Nykyisen virsikulttuurin näkökulmasta nämä virsikirjojen vaihteelliset muutokset eivät välttämättä tunnu suurilta, mutta aikanaan virallisen virsikirjan sävelmien monipuolistuminen oli suorastaan radikaalia, ja sitä vastustettiin.⁹⁴ Pitkän ajan kuluessa tapahtuneita uudistuksia voikin kutsua hitaaksi murrokseksi.⁹⁵

⁹¹ Nissinen 2004, 17–18.

⁹² Pajamo & Tuppurainen 2004, 261–362.

⁹³ Kivekäs 2004, 56.

⁹⁴ Ruonakoski 2014, 40–41; Häkkinen 2012, 10.

⁹⁵ Vapaavuori 2001, 229.

Jorma Hannikainen on selvittänyt muutamien säveltäjien ja kirkkomusiikin opiskelijoiden käsitystä hyvästä virsisävelmästä. Kyselyn mukaan ”virren on oltava korkeatasoinen ja sen on kestävä pitkäaikaista käyttöä”.⁹⁶ Edelleen on listattu vaatimuksia virsisävelmälle: sopiva säveltaso ja sävelala, looginen muotorakenne, sävelmällä kaari, vaikeustasoltaan sopiva, ei liian helppo eikä vaikea. Virren tulee siis olla selkeä ja helppo omaksua, mutta silti tarpeeksi mielenkiintoinen. Virsisävelmä ei tämän kyselyn perusteella poikkeakaan muusta yhteislaulusta, sävelmässä ei siis sinänsä ole hengellisyyttä. Tosin yksi säveltäjä toi esiin sävelmän pyhyden. Toinen nosti esiin kulttuurillisen kontekstin eli suomalainen virsi nousisi hänen mukaansa suomalaisesta kulttuuriperinnöstä, vanhan virsiperinnön pohjalta.⁹⁷

Virsikirjan lisävihkon merkittävä musiikillinen ero varsinaiseen virsikirjaan verrattuna on, että lisävihkoon on valittu niin kutsuttuja syklisiä virsiä huomattava määrä. Yhteensä näitä lyhyitä, useimmiten yksisäkeistöisiä, virsiä on 11 eli lopullisesta virsien kokonaismäärästä tuo osuus on noin 15%. Varsinaisessa virsikirjassa ei tällaisia syklisiä virsiä juurikaan ole, sen sijaan monet virret ovat pitkiä ja monisäkeistöisiä sekventiaalisia virsiä. Syklisten virsien valinta on tietoinen ratkaisu, jolla korvataan virsikirjassa olevaa puutetta. Tästä virsivalintojen perusteluissa ja kommentteissa puhutaankin.⁹⁸

Melodioiden helppous on luterilainen perinne, ja sellaisena käytännön sanelema. Lutherin alullepanemissa virsikokoelmissa oli enemmän runoja kuin virsisävelmiä eli samaa sävelmää käytettiin useammissa virsissä. Se johtui ainakin osaksi siitä, että tarvittiin tuttuja sävelmiä, jotta ne olisivat seurakuntalaisten helppo omaksua korvakuulolta. Lisäksi sävelminä käytettiin entuudestaan tuttuja melodioita. Virsissä runot saattoivat olla uusia, mutta sävelmät olivat useimmiten vanhoja. Maallisia sävelmiä, esimerkiksi kansanlauluja, käytettiin virsissä. Oli tapana sanoa, että tällaiset laulut pyhitettiin eli niille tehtiin kontrafakta liittämällä hengelliset sanat sävelmään.⁹⁹

Melodioiden helppous on edelleen tärkeä lähtökohta virsivalinnoissa. Tosin lisävihkossa jokaisella sävelmällä on oma sanoituksensa, ja joillakin eri sävelmävaihtoehtoja. Näin lisävihkossa onkin enemmän virsisävelmiä kuin runoja. Voisi ehkä sanoa, että sävelmämateriaalin lisääntyessä ja rikastuessa sävelmien helppouden vaatimus korostuu.¹⁰⁰

⁹⁶ Hannikainen 2012, 115.

⁹⁷ Hannikainen 2012, 115–116.

⁹⁸ Ks. virren muodot, syklinen ja sekventiaalinen, tarkemmin luvussa 4.1, s. 30.

⁹⁹ Jäppilä 2010, 170.

¹⁰⁰ Tätä analysoitu lisävihkon osalta luvussa 5.

4 Yhteisöllisyys lisävihkon sanoitusten perusteluissa

4.1 Lisävihkoehdotuksen sanoitusten linjaukset

Kirkkohallituksen esityksen sisältämä *Perustelut Virsikirjan lisävihko* -asiakirja¹⁰¹ jakaantuu kahdeksaan lukuun, joissa käsitellään valinta- ja karsintaperusteita niin suomenkielisen kuin ruotsinkielisen lisävihkon osalta. Tässä työssäni olen analysoinut tätäkin asiakirjaa suomenkielisen lisävihkon käsittelyn osalta. Tällä rajauksella tekstistä ei kuitenkaan jää analysoimatta kovin suurta osaa, sillä koko valinta- ja karsintaprosessia on kuvattu suurimmaksi osaksi yhteisesti, kieliä erittelemättä. Ruotsinkielisten virsien yleisiä valintaperusteluita erillisinä suomenkielisistä on käsitelty ainoastaan viidennen *Kielelliset periaatteet* -luvun alaluvussa *Kielelliset lähtökohdat ruotsinkielisessä työryhmässä* sekä yksittäisiä virsiä esittelevässä luvussa kahdeksan *Motiveringar till de enskilda psalmerna i psalmbokstilläggsförslaget*.

Perustelujen aloittavassa *Lisävihkotyön taustaa* -luvussa kerrotaan kirkon toimintaympäristöstä, virren kontekstista, ja samalla pureudutaan kirkon jäsenten sitoutumisen ja osallistumisen todellisuuteen. Varsinaista sitoutumisen käsitettä ei tämän luvun tekstissä mainita kuin kerran, ja sekin puhuttaessa suomalaisten yleisesti etäännyneistä kristillisistä perinteistään. Toisaalta pienellä osuudella nähdään sitoutumisen kasvavan. Sitoutuneisuus kuvataan siis moniulotteisena ilmiönä, eikä tekstissä arvoteta sitä, millainen sitoutuneisuus olisi toivottavaa kirkon kannalta.

Sen sijaan tekstissä kuvataan tuoreimpia jumalanpalvelustilastoja, joita voidaan käyttää kirkkoon sitoutumisen mittareina. Aineistona työryhmä on käyttänyt *Gallup Ecclesiastica* -tutkimusta, joka tilastoi tietoja kirkon jäsenistä, heidän arvoistaan, kirkolliseen toimintaan osallistumisestaan ja hartaudenharjoittamisestaan. Teksti kommentoi näitä tilastoja neutraaliin sävyyn. Tilastoihin viitaten puhutaan seurakuntayhteydestä ja sen merkityksen vähenemisestä ja ”laulavasta kirkosta”, jonka sanaparin käyttöä olen analysoinut tuonnempana.

Jumalanpalveluselämän ja muun kirkollisen toiminnan todellisuus tilastoissa näkyvän osallistumisen kannalta ei vastaa niitä ihanteita, joita ainakin menneinä vuosikymmeninä on asetettu kristilliseen uskoon sitoutumiseen ja kirkon järjestämään toimintaan osallistumiseen. Tätä muutosta teksti ei kuitenkaan sanoita näin arvottavasti. Seppo Häkkinen¹⁰² tuo esiin samaa sitoutumisen problematiikkaa kuin teksti, kuten myös muutamissa kirkon nykyistä

¹⁰¹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 9.

¹⁰² Häkkinen 2010.

käytännön toimintaa kuvaavissa tutkimuksissa: kirkolliset toimitukset ovat useimmille osallistumisen tärkein ja usein myös ainoa muoto, minkä lisäksi monilla jäsenillä voi olla henkilökohtaista uskonharjoitusta, joka ei näy julkista osallistumista kuvaavissa tilastoissa.¹⁰³

Tekstissä kuvataan seurakuntayhteyden merkityksen väheneminen kirkon jäsenillä. Siinä muistutetaan silti, ettei tämä tarkoita sitä, etteivät suomalaiset silti pitäisi kristillisyyttä tärkeänä osana kulttuuria. Tilastoista tehdään se yhteenveto, että useimmat suomalaiset uskovat jollain tavoin Jumalaan, mutta pitävät asian mielellään yksityisenä, minkä takia seurakuntayhteykskään ei ole merkittävä asia heille.¹⁰⁴ Tässä voi nähdä Häkkisen tutkimuksessa kuvatun sitoutumisen käytännöllisen vähenemisen, vaikka samaan aikaan ihanne tai muu kuin julkinen kirkkoon sitoutuminen ei olisi muuttunut.¹⁰⁵ Tekstissä kuvataan tilastoihin nojaten, että jopa kolme viidesosaa identifioi itsensä kristityksi ja luterilaiseksi. Seurakuntayhteys jää siis enemmän ihanteen tasolle, mahdollisesti tavoiteltavaksi asiaksi. Mutta konkreettinen yhteyden ja osallistumisen väheneminen ei kuitenkaan tarkoita, etteikö hengellisyys kokonaisuudessaan tai sen merkitys suomalaisten keskuudessa olisi vähentynyt. Tärkeämmäksi asiaksi tilastojen nojalla nousee yksityinen uskonnollisuus:

Jumalanpalvelustilastoista voisi helposti tehdä päätelmän, että suomalaisten uskonharjoitus on voimakkaasti laskenut. Jos kuitenkin katselee henkilökohtaisen uskonharjoituksen lukuja, voi nähdä, että näin ei ole asian laita.¹⁰⁶

Tekstistä ei anneta sellaista kuvaa, että perinteinen kuuliainen osallistuminen olisi varsinainen kirkon tavoite. Pienen vähemmistön kuvataan olevan aktiivinen, ja huomautetaan että tämä vähemmistö kuuluu usein kirkon sisäisiin herätysliikkeisiin. Myös kirkon työntekijät kuuluvat tähän ryhmään. Pieni sisäpiiri piirtyy siis erityiseksi. Suuri enemmistö puolestaan on valtavirtaa, johon teksti keskittyy. Kuitenkaan aktiivisuutta ja pietististä harrastuneisuutta ei aseteta tavoitteeksi. Enemmän keskitytään kuvaamaan suuren enemmistön asemaa ja toimintaa kirkossa. Jos käytetään Häkkisen kuvaamia kirkkokäsityksiä, teksti kuvaa kirkkoa kansankirkollisen kirkkokäsityksen näkökulmasta, jossa kirkkoon kuuluminen on olennaista mutta muita ehtoja esimerkiksi osallistumisaktiivisuudesta tai uskonharjoituksen laadusta ei aseteta. Tavoitteena on avoimuus ja jäsenkunnan laajuus.¹⁰⁷

Tekstissä ei siis ole sellaista velvoittavaa sävyä, joka ohjaisi seurakuntia ja seurakuntalaisia toimimaan jollakin tietyllä tavalla, esimerkiksi ottamaan mallia pienen

¹⁰³ Ks. esimerkiksi Ketola 2016; Tervo-Niemelä 2016; Salminen 2016a.

¹⁰⁴ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 8.

¹⁰⁵ Häkkinen 2010, 260.

¹⁰⁶ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 7.

¹⁰⁷ Ks. Häkkinen 2010, 252.

aktiivisen vähemmistön toiminnasta. Siinä vältetään siis pietistisen kirkkokäsityksen opillisia rajoituksia ja liturgisen kirkkokäsityksen osallistumisaktiivisuuden ihannetta.¹⁰⁸ Sen sijaan teksti on melko neutraalia tilanteen toteamista. Ihmisen valinnoille nähdään syynsä, joihin kirkko ei sinänsä voi puuttua muuten kuin ottamalla huomioon, että osallistujat ja heidän uskonharjoituksensa eivät ole samanlaisia kuin menneinä vuosikymmeninä. Teksti antaa ymmärtää, että kirkko ei yritä asettua auktoriteettiasemaan määrittelemään jäseniään. Sen sijaan se tukee yleistä suuntausta ”privaattikristillisyyteen”.¹⁰⁹

Tekstissä todetaan, että suomalaiset pitävät uskon suhteen usein matalaa profiilia. Siinä asetetaan silti mittava tavoite siitä, että ”laulavan kirkon” tulisi tavoittaa kaikki ihmiset.¹¹⁰ Käsite ”laulava kirkko” on mielenkiintoinen. Se esiintyy tässä työryhmän tekstissä kohdassa, jossa kuvataan virsikirjan virallisuutta ja väliaikaisuutta, sen saamaa asemaa yhteisesti hyväksyttynä laulukokoelmana, jonka muoto muuttuu mahdollisesti seuraavissa uudistuksissa:

Kirkon yhteisesti hyväksymä virsikirja voidaan näin nähdä yhtenä mahdollisuutena katsoa eteenpäin laulavan kirkon tulevaisuutta.¹¹¹

Väljä ilmaus ”laulava kirkko” antaa mahdollisuuksia tulkinnoille. Mahdollisesti tässä on tietoisesti vältetty rajaamasta asiaa vain Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa koskevaksi, ja viitattu mahdollisesti ekumeenisuuteen. Tai sitten käsitteen avulla on haluttu pitäytyä tiukasti lisävihkotyön parissa, ja näin sillä on voitu tarkoittaa nimenomaan lisävihkoa käyttäjiä, niitä jotka laulavat lisävihkon virsiä kotona ja kirkon järjestämissä tilaisuuksissa. Joka tapauksessa ”laulava kirkko” on runollinen ilmaisu laulun kokonaisvaltaisesta merkityksestä kirkolle. Sitä vahvistetaan tekstissä myös ilmaisulla:

Virren paikka on perinteisesti ollut jumalanpalveluksen keskellä ja kodin rukouselämän tukena. Tätä näkökulmaa on pyritty vahvistamaan.¹¹²

Edellisen sitaatin jatkona tekstissä kuvataan virttä voitavan käyttää arkisen ruokailun yhteydessä tai lapsen kehdon äärellä vietetyssä iltarukouksessa. Näin virreltä on karistettu institutionaalista sävyä, ja siirretty sitä tietoisesti enemmän kodin ja yksityisen hartausharjoituksen piiriin. ”Laulava kirkko” voi siis tarkoittaa sitä, että virttä lauletaan jossakin muussa tilassa kuin virallisessa, jumalanpalveluselämään vihityssä kirkkotilassa. Toisaalta ”laulava kirkko” voi olla sellainenkin tilaisuus, jossa paikalla ei välttämättä ole seurakunnan työntekijää tai edes seurakunnan jäseniä. Tässä ajatuksessa palataan

¹⁰⁸ Ks. Häkkinen 2010, 252.

¹⁰⁹ Ks. Häkkinen 2010, 260.

¹¹⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 8.

¹¹¹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 6.

¹¹² Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 9.

luterilaisuuden alkulähteille, jolloin kirkkomusiikki ja evankeliumin sanoma siirtyi virsilaulun mukana kirkkotiloista koteihin. Virallisen kirkon ja tavallisten seurakuntalaisten välinen rajanveto hiipui reformaation myötä, kun seurakuntalaisia kannustettiin itsenäiseen hartaudenharjoitukseen kotona, mihin virsilaulu antoi yhden tärkeän kimmokkeen.¹¹³ Laulavan kirkon ajatus voi siis ajatella olevan tällaista luterilaisuuteen perinteisesti liittyvää itsenäiseen hartaudenharjoitukseen kannustamista.

Perusteluissa kerrotaan, että toimeksiannon mukaan virsien avulla myös tavoitetaan niitä, joille kirkossa käytetty kieli ja musiikki ovat vieraita.¹¹⁴ Vaikka seurakuntayhteyttä ei enää olisi niin paljon kuin ennen, virret luovat kielensä kautta jotakin, johon voi samaistua tai olla samaistumatta esimerkiksi kirkollisissa toimituksissa. Kirkko ei siis ole enää suurelle osalle konkreettinen ja yhteen kokoava yhteisö, mutta se ei silti tarkoita, että tällä yhteisöllä ei olisi merkitystä tilaisuuksiin osallistumattomille. Tässä toteutetaan Veli-Matti Salmisen tutkimuksesta nousevaa käsitystä, että kirkko voi etäisempänäkin olla merkittävä kulttuurinen, identiteettiä määrittävä taustatoimija.¹¹⁵ Uskonnollinen kieli toimii tässä yhteisöllisyyden luojana, sillä käytetyt sanat ja ilmaukset ovat yleensä yhteisesti jaettuja.¹¹⁶

Perusteluiden toinen luku on omistettu virren määrittelylle.¹¹⁷ Siinä esitellään erilaisia yleisiä virren määrittelyn perusteita,¹¹⁸ ja viitataan käsikirjavalioikunnan mietintöön, joka luo virren määrittelyn perustan lisävihkotyölle:

Peruseriaatteena on, että virsi on Raamattuun pohjautuva laulu, jossa sisältö, sävel ja runoasu välittävät kirkon uskoa ja ihmisen kokemusta.¹¹⁹

Tässä tulee esiin painotetusti virren yhteislauluuonne. Virsilaulun yhteisöllisyys näkyy siis konkreettisella tasolla siinä, että virsiä todella lauletaan yhdessä. Laulaminen on näin osallistumista ja konkreettista tekemistä. Virrestä käytetään tässä yhteydessä nimitystä seurakuntalaulu.¹²⁰ Se tuo esiin virren luonteen yhteislauluna ja myös seurakunnan yhteisenä pääomana. Nimityksellä ehkä hälvennetään virren institutionaalista luonnetta kirkon omaisuutena. Tämän lisäksi tekstissä puhutaan virrenveisuusta yhteisöllisenä lauluna, ei vain yhteislauluna. Näin halutaan monipuolistaa käsitystä yhteislaulusta, joka tekstin mukaan suomalaisessa virsiperinteessä on vielä melko kapea, säkeistömuotoinen ja yksiääninen.

¹¹³ Brown 2005, 171.

¹¹⁴ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 7.

¹¹⁵ Salminen 2014, 40.

¹¹⁶ Lehtonen 2005, 72.

¹¹⁷ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 10–12.

¹¹⁸ Nämä ovat samoja määrittelyjä, joita olen käsitellyt luvussa 1.3.

¹¹⁹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 10; Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 3.

¹²⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 10–11.

Tekstissä esitellään hymnologi C. Michael Hawnin jaottelu jonomaisiin eli sekventiaaliin (sequential) ja sykliin (cyclic) virsiin. Syklinen lyhyt virsi, jota voidaan toistaa varioiden, antaa mahdollisuuden kuuntelemiseen ja kommunikointiin, kun laulaminen ei vaadi jonomaisten virsien pitkien säkeistöjen sanojen seuraamista. Tekstissä todetaan, että jotkin jumalanpalveluksen kohdat vaativat jonomaisia virsiä eli sisältöön painottuvaa, kertovaa sisältöä. Kuitenkin toiset kohdat, erityisesti ehtoollinen ja esirukous, ovat paikkoja syklisille virsille, joiden avulla tuetaan kohtaamista ja osallisuutta.¹²¹ Anneli Vartiainen on tutkinut messua yhteisöllisen muistamisen tilana.¹²² Hän on eritellyt messukaavan eri virsien merkityksiä messuun kokoontuneen yhteisön kannalta. Esimerkiksi messussa oleva päivän virsi on luonteeltaan julistuksellinen, ja se voi sisältää mietiskelyä ja rukousta.¹²³ Päivän virren luonne ei siis ole yhteisöllinen. Tämän perusteella päivän virsi olisi siis jonomainen, perinteinen virsi. Sen sijaan uhrivirren tehtävä on yhteenkuuluvuuden kokemuksen luominen. Se lauletaan yhteisen esirukouksen jälkeen, ja se jatkaa esirukouksen yhteisöllistä linjaa.¹²⁴ Näin uhrivirsi sekä esirukouksen ja ehtoollisen aikana laulettavat virret voisivat olla lisävihkotyöryhmän esittelemiä syklisiä virsiä.

Virrellä on siis messussa ja muussa hartaudenharjoituksessa erilaisia tehtäviä. Lisävihkoesityksen perusteluissa luetellaan virsilaulun tehtävät tiivistetysti: ”Lauluun osallistuvat voivat yhdessä rukoilla, ylistää ja palvoa, jopa tunnustaa ja julistaa.”¹²⁵ Tästä konkreettisesta yhteisestä toiminnasta seuraa abstraktimpi yhteyden kokemus. Tekstissä huomautetaan, että yhteyttä kokeakseen ei tarvitse kuitenkaan välttämättä laulaa. Aktiivinen kuuntelukin määritellään osallistumiseksi, joka luo yhteyden kokemuksen. Lisäksi muistutetaan, että virsiä voidaan myös vain lukea, laulaminen ei ole välttämätöntä.¹²⁶ Ollakseen virsi, virren täytyy olla aidosti yhteislaulu, johon voi osallistua laulamalla, kuuntelemalla tai sanoja lukemalla.

Edelleen virren tärkeäksi inhimilliseksi piirteeksi kuvataan tunnettuus. Virren tulee siis olla joko entuudestaan tunnettu tai helposti opittavissa. Oppimista tukemaan tekstissä suositellaan toistoja. Virsien tulee olla usein kuultavissa ja laulettavissa, jotta ne voidaan

¹²¹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 12.

¹²² Vartiainen 2015.

¹²³ Vartiainen 2015, 98–99.

¹²⁴ Vartiainen 2015, 138.

¹²⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 11.

¹²⁶ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 11.

oppia.¹²⁷ Tuttuus onkin virsitutkimusten mukaan tärkeä virren ominaisuus. Suomalaisten suosikkivirret ovat tyypillisesti lapsuudesta tuttuja.¹²⁸

Perustelujen kolmas luku käsittelee virsivalinnoissa käytettyjä teologisia linjauksia.¹²⁹ Luvun tekstissä toistuu sana *yhteinen* monta kertaa, ja se liitetään etuliitteen omaisesti eri sanoihin. Ensimmäinen alalukukin on otsikoitu yhteinen-sanaa käyttäen: *Virsi- ja laulukirjan yhteisen rukouksen kirjana*. Yhteisen rukouksen lisäksi luvussa mainitaan yhteinen usko, yhteinen jumalanpalvelus, yhteinen seurakunta ja yhteiseen uskoon kasvaminen. Lisäksi tekstissä puhutaan yhteen kokoontuvasta seurakunnasta, kirkosta kohtaamisen ja vuorovaikutuksen kirkkona ja seurakunnan yhteisöllisyydestä. Yhteyden korostuksen taustalla vaikuttavana tekijänä mainitaan viimeaikainen jumalanpalveluselämän ja seurakuntien toiminnan kehittäminen, jossa tavoitteeksi on asetettu työntekijäkeskeisyydestä luopuminen ja yhteisöllisempi jumalanpalvelus.¹³⁰ Teologinen osuus alkaa siis korostuneesti puheella seurakuntaa yhdistävistä asioista ja yhteyden kokemuksesta.

Myös näkökulma teoreettiseen teologiaan on inhimillisyyttä korostava. Trinitaarisuus eli usko kolmiyhteiseen Jumalaan, on lisävihkon teologinen perusta. Sen sijaan, että trinitaarinen usko esiteltäisiin systemaattisen teologian klassikoiden pohjalta teoreettisena dogmina, se kuvataan Jumalan lahjoittavana rakkauteen, jonka ihmiset voivat kokea ja jonka eri puolet tulevat näkyviin näissä inhimillisissä kokemuksissa. Trinitaarisuutta lähestytään ikään kuin ihmisen näkökulmasta, ei niinkään eritellen kolmiyhteisen Jumalan olemusta teoreettisista lähtökohdista. Erityisesti tekstissä korostetaan ihmisten erilaisuutta ja kokemusten erilaisuutta. Ei ole vain yhtä tapaa nähdä ja kuvata trinitaarista uskoa, joten virsissäkin voi olla erilaisia kuvauksia siitä. Jopa epäilevä uskokin otetaan huomioon, ja sen sanotaan myös lukeutuvan yhteisen uskon piiriin.

Trinitaarinen usko ei ole tyhjentävästi määriteltävissä, todetaan tekstissä. Kuitenkin sitä voidaan kuvata monilla tavoin, arkisinkin käsittein. Tärkeää tekstin perusteella on, että yhteydestä ei rajata ketään pois: ”kirkon tehtävä on jokaisen kirkon jäsenen tehtävä”.¹³¹ Yhteys Jumalaan ja toisiin ihmisiin on siis tässä korostuneesti tämänpuoleista ja sellaisena inhimillisen vajavaistakin. Epävarmuus ja ”elämän varjot”, kuten tekstissä runollisesti ilmaistaan, saavat näkyä virsitekstissä silloin kun rehellisesti kuvataan ihmisen kokemusmaailmaa. Tekstissä käytetään tässä yhteydessä ilmausta ”hapuileva usko”.

¹²⁷ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 11.

¹²⁸ Kiiski 2016, 239.

¹²⁹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 13–19.

¹³⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 14.

¹³¹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 14.

Yksilölliset elämänskysymykset, myös epävarmuudet, nivotaan yhteiseen uskoon.

Tuonpuoleista täydellisyyttä perustelutekstissä ei niinkään mainita. Lisävihkotyöryhmä kuvaa trinitaarista uskoa Jumalan suomena yhteytenä, läsnäolona ja vuorovaikutuksena.

Trinitaarisen uskon sisällön määrittelykin saa siis yhteisöllisyyteen liittyviä ja ihmisten kanssakäymisen kuvauksesta tuttuja sanoja:

Kolmiyhteisen Jumalan syvintä olemusta on kuvattu kristillisen rukouksen kielessä vuorovaikutussuhteeksi ja rakkauden yhteydeksi Jumalan persoonien välillä. - - Ilmaistussa kuvauksessa ei ole kyse vain kauniista kuvasta tai määritelmästä, vaan se on perusta myös Jumalan todelliselle läsnäololle kirkossa ja maailmassa. Jumalan ihmisen välinen suhde on sekä ihmisen ja toisen ihmisen välinen suhde ovat heijastumaa kolmiyhteisen Jumalan rakastavasta vuorovaikutuksesta, joka tulee elämän keskelle yhteisessä rukouksessa.¹³²

Puhe trinitaarisuudesta yhteisöllisyyden käsitteiden kautta ei ole uutta tai ennennäkemätöntä.

Klassinen teologia perustaa yhteisöllisyyden jumaluuteen. Yhden Jumalan kolmen persoonan, Isän, Pohjan ja Pyhän hengen, olemukseen kuuluu yhteisoleminen ja vuorovaikutus, josta juontuu muukin yhteisöllisyys eli ihmisten välinen yhteys. Ihminen kuuluu siis tähän rakennelmaan moniulotteisen yhteyden kautta: on toisaalta ihmiseksi tullut Jumala ja toisaalta Jumalan kuvaksi luotu ihminen. Ihminen on siis kristillisten ajattelijoiden mukaan luotu Jumalan yhteyteen ja myös ihmisten yhteyteen.¹³³ Trinitaarisuudesta ja jumalakuvasta yleensä puhutaan nykyään ihmisen näkökulmasta käsin muutenkin.¹³⁴

Yhteyttä halutaan korostaa virsikirjan lisävihkossa myös luopumalla erilaisista kategorisoinneista. Virsiä ei ole perinteiseen tapaan luokiteltu tarkkarajaisesti sisällön ja käyttötarkoituksen mukaan. Virsiä ei myöskään ole suunnattu tietylle ryhmälle, esimerkiksi iän tai elämäntilanteen perusteella. Vaikka mukana on lapsille ja nuorille sopivia virsiä, niitä toivotaan seurakunnan yhteisesti laulavan:

Erityistilanteisiin kohdennettujen täsmävirsiensijasta tarvitaan ennen kaikkea ”yleisvirsiä”, joita kaikenikäiset ja erilaiset seurakuntalaiset voivat laulaa yhdessä.¹³⁵

Kolmannen luvun tekstissä mainitaan muutaman kerran ajatus sisäänsä sulkevasta seurakunnasta. Yksilöllisyyden ja yhteisen uskon dynamiikkaa kuvataan seuraavasti:

-- yksilön eksistentiaaliset pohdinnat huomioon ottava virsi aukeaa myös yhteisen uskon näkökulmasta. Virttä ei laula vain yksilö, vaan myös ”kollektiivinen minä”.¹³⁶

Yksilöllinen ilmaus voidaan siis nähdä myös yhteisenä ilmauksena. Tällä myös häivytetään kristillisen kasvatuksen auktoriteettiasemaa, ja sen sijaan korostetaan ”yhteistä uskoon kasvamista”¹³⁷.

¹³² Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 14.

¹³³ Lehtonen 2005, 78.

¹³⁴ Selander 2008, 32.

¹³⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 14.

¹³⁶ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 15.

¹³⁷ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 15.

Myös kielestä on puhuttu samalla sisäänsä sulkevuuden idealla. Kielen ymmärrettävyys ja osallistavuus, inklusiivisuus, on silloin tavoitteena. Poissulkeva eksklusiivinen kieli mainitaan myös tekstissä, ja sitä tekstin mukaan virsivalinnoissa on pyritty välttämään.¹³⁸ Ymmärrettävyyden osalta puhutaan virsien sanomasta, erityisesti inkarnaation teologian kuvauksen haasteista. Lisäksi kielen kautta halutaan saada mukaan erilaisia ihmisiä ilman, että nämä kokisivat kielen takia vieraudentunnetta. Inklusiivinen kieli katsotaan tekstissä kieleksi, joka ei sulkisi mitään ihmisryhmää ulkopuolelle eikä tahattomastikaan loisi epätasa-arvoa ihmisryhmien välillä. Sanavalinnoilla ja ilmauksilla pyritään siis välttämään rajaamasta ihmisiä sisäpiiriin tai sen ulkopuolella ja loukkaamasta vähemmistöihin kuuluvia ryhmiä. Teksti on tässä hyvin pohdiskelevaa. Moni asia esitetään retorisen kysymyksen muodossa. Siinä siis suhtaudutaan asiaan vakavasti, mutta toisaalta annetaan ymmärtää, että valmiita vastauksia ei ole, vaan edelleen on pohdittava esimerkiksi millaisia ilmaisuja tulisi välttää. Tavoitteena on kielen ymmärrettävyys mahdollisimman laajassa mielessä.

Inklusiivisuudesta puhutaan myös viidennessä pääluvussa *Kielelliset periaatteet*. Verrattuna kolmannen *Yleiset teologiset linjaukset* -luvun inklusiivisuutta käsitteleviin pohdintoihin, tässä ilmaistaan suoremmin pyrkimys välttää poissulkevia ilmauksia, mutta kuitenkin sellaisissa rajoissa, joissa se on mahdollista Raamatun, uskontunnustuksen ja jumalanpalveluksen kielen puitteissa.¹³⁹ Pohdinnan ja retoristen kysymysten sijaan tekstissä kuvataan kielen inklusiivisuus sellaiseksi yhteenkuuluvuudeksi, jossa seurakunnan monenlaisuus tulee myönteisesti esiin eikä ulkopuolisuuden tunnetta aiheuteta tietoisesti. Tekstissä edelleen avataan, että pelkästään sisäpiirille avautuvaa kieltä on pyritty välttämään, jotta virsien sisältö olisi ymmärrettävää myös seurakuntayhteydestä vieraantuneelle. Mutta kuten tekstissä jo aiemminkin mainittiin, tällä inklusiivisuudella on rajansa. Väistämättä jotkin jumalanpalveluksen ilmaukset ovat jossain määrin ulossulkevia. Työryhmä on määritellyt tehtäväkseen tässä löytää sopivan tasapainon inklusiivisuuden ja eksklusiivisuuden välillä.

Inklusiivisuus ja eksklusiivisuus ovat käsitteitä, joita on käytetty uskontososiologian piirissä esimerkiksi Max Weberin ja Ernst Troelschin kirkko–lahko typologiassa. Tässä typologiassa tarkastellaan jäsenyysperiaatteen kautta ihmisten liittymistä yhteisöön. Uskonnollisessa yhteisössä jäsenyys voi olla inklusiivista eli sisällyttävää tai eksklusiivista eli poissulkevaa. Lahkossa katsotaan olevan poissulkeva jäsenyyskriteeri, ja siihen liitytään

¹³⁸ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 16.

¹³⁹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 25.

vapaaehtoisesti. Kirkko taas on perinteisesti ollut osa yhteiskuntaa, joten sen jäsenyys on sisäänsulkevaa.¹⁴⁰ Sisäänsulkeva jäsenyys kuuluu myös kansankirkolliseen kirkkokäsitykseen, jossa jäsenyyden profiili on matala.¹⁴¹ Kuitenkin kirkon käsitteeseen kuuluu tietyllä tapaa ulossulkeva ajatus. Kirkko on tavallaan suljettu yhteisö, sen toimintaa rajaa tietyt uskonnolliset periaatteet. Tommi Lehtonen huomauttaa, että seurakunta ja kirkko ovat käännöksiä kreikan sanasta *ekklesia*, joka suomeksi käännettynä tarkoittaa ”uloskutsuttuja” eli Kristusta seuraamaan kutsuttua joukkoa. Edelleen tämän taustalla on Vanhan testamentin opetus valitusta kansasta, Israelista. Kristittyjen yhteisöllä on siis oma perusta, joka kuitenkin ylittää paikalliskulttuurit ja valtiorajat.¹⁴²

Tuija Hovi on jakanut uskonnollisen yhteisön jäsenyyden määrittelyjä sosiologiselta kannalta eri tasoille. Ensinnäkin on muodollinen taso, joka voi tarkoittaa lain edellyttämää virallista jäsenyyttä. Toiseksi tasoksi muodostuu yhteisölähtöinen tapa määritellä jäsenyys, jolloin yhteisön normit määrittelevät jäsenyyttä. Kolmanneksi on vielä yksilölähtöinen tapa, jossa henkilön kokemus, katsomus ja identiteetti rakentavat jäsenyyttä.¹⁴³ Puhe inklusiivisesta kielestä ja ilmauksista antaa ymmärtää, että virsikirjan lisävihkon toivotaan antavan mahdollisuuden sekä yhteisölähtöiseen että yksilölähtöiseen jäsenyyden määrittelyyn. Virsiä siis voi laulaa ja niiden sisältöön samaistua sellainenkin henkilö, joka ei ole virallisesti seurakunnan jäsen.

Lisävihkon kielellisiin periaatteisiin kuuluu eri kielten runsaus lisävihkossa. Tässä lisävihko poikkeaa varsinaisesta suomenkielisestä virsikirjasta, jossa on pelkästään suomenkielisiä virsiä. Kuitenkaan kaikkia lisävihkon virsien sanoja ei ole tarjottu eri kieliversioina. Suurin osa virsistä on tässäkin vain suomenkielisinä versioina. Eri kieliversiot ovat kuitenkin uutta virsikirjassa. Kielten moninaisuuteen on johtanut lisävihkotyön yhtenä periaatteena ollut moderni kansainvälisyys.¹⁴⁴ Lisävihkoon on otettu kotimaisten virallisten kielten suomen, ruotsin ja saamen lisäksi muitakin kieliä. Kaikkiaan lisävihkoehdotuksessa on 26 eri kieltä.¹⁴⁵ Tavoitteeksi tässä on mainittu yhteislaulun mahdollistaminen esimerkiksi monikielisissä perheissä ja jumalanpalvelusyhteisöissä. Eri kielivaihtoehdot on otettu mukaan ilmeisesti virsien omista lähtökohdista käsin. Tekstissä mainitaan, että kansainvälisistä

¹⁴⁰ Hovi 2018, 208–209.

¹⁴¹ Ks. luku 3.1., jossa kirkkokäsitykset Häkkisen tutkimuksen pohjalta.

¹⁴² Lehtonen 2005, 80.

¹⁴³ Hovi 2018, 220.

¹⁴⁴ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 25.

¹⁴⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 25–26.

virsisistä mukana voi olla alkukielinen teksti tai yleisesti tunnettu käännös. Lisävihkon sanoituksissa on tähdätty saavutettavuuteen myös tukiviittomien avulla.

Yleisiä valinta- ja karsintaperusteita esittelevän tekstin lisäksi perusteluissa on jokaisesta ehdotuksessa olevasta virrestä lyhyet virsikohtaiset perustelut. Niissä on kuvattu vain yksittäisiä, mahdollisesti kuitenkin oleellisia, valintaan vaikuttavia tekijöitä. Tekstit ovat hyvin lyhyitä, parin virkkeen tekstipätkiä. Olen poiminut niistä yhteisöllisyyteen liittyviä sanoja ja ilmauksia: ateriyhteys, ehtoollinen, ekumenia, kirkko, lähetys, lähimmäinen, seurakunta ja uhri.

Nämä teemat eivät ole välttämättä toisistaan erillisiä, vaan ne voivat perusteluissa sulautua toisiinsa. Tarkoitan tällä sitä, että esimerkiksi ekumenia ja kirkko ovat toisiaan lähellä, samoin kuin lähimmäisyys ja seurakunta. Esimerkiksi virren 953 (*Herramme luo käykäämme kaikki*) perusteluissa otetaan esiin ehtoollinen, Jumalan lahjojen jakaminen, lähimmäiset lähellä ja kaukana, uhri, kristittyjen maailmanlaaja yhteys ja vastuu:

Messua viettävä seurakunta on Jumalan lahjoja jakava seurakunta. Ehtoollisella seurakunta ottaa vastaan Jumalan lahjat ja jakaa niitä lähimmäisille lähellä ja kaukana. Jumalan uhri annetaan eteenpäin maailmalle. Erityisesti uhrivirreksi tarkoitettussa srilankalaisessa laulussa soi maailmanlaaja kristittyjen yhteys ja kristittyjen vastuu toisistaan ja koko maailmasta. Ylistävä luonne ja tarttuva kertosa laajentavat oleellisesti virsivalikoimaamme. Virsi on Ruotsin ja Norjan kirkkojen virsikirjoissa.¹⁴⁶

Tämä virsi 593 on määritelty perusteluissa uhrivirreksi, kuten muutama muukin osaston virsisistä. Uhrivirsi (offertorio) on luterilaisen perinteen mukaan ylistystä luomisen lahjoista ja Kristuksen sovitustyöstä. Se lauletaan messussa saarnan jälkeen, ehtoollisoston alussa, joten se on ikään kuin siirtymä näiden kahden osan välillä. Sen aikana on toimintaa: kolehdin kantaminen ja ehtoollispöydän kattaminen.¹⁴⁷ Uhrivirsissä yhteenkuuluvuus on yleensä tärkeä teema. Sanoituksissa tulee yleensä esiin ehtoollisyhteys, seurakuntayhteys, yhteys kärsiviin ja kaikkia maailman ihmisiä koskeva yhteenkuuluvuus.¹⁴⁸ Tämän yleisen määritelmän perusteella virsi 953 näyttäisi sisältävän kaikki ne tekijät, joita uhrivirteen perinteisesti katsotaan kuuluvan.

Virren 963 (*Herra, kutsut työhösi*) perusteluissa puhutaan sekä seurakuntayhteydestä että kirkosta osallisuuden yhteisönä. Yhteisö kuvataan hyvin laajana ihmisjoukkona, ei vain seurakunnassa kokoontuvina työntekijöinä ja messussa kävijöinä. Tekstissä tuodaan ilmi, että seurakunnan ei tarvitse koostua samanlaisista ihmisistä ollakseen silti yksi yhteisö:

¹⁴⁶ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 43.

¹⁴⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 109.

¹⁴⁸ Vartiainen 2015, 138.

Kirkon elämä tulee näkyväksi seurakuntalaisissa ja heidän arjessaan. Seurakunta ei tarkoita vain hengelliseen työhön palkattuja työntekijöitä, vaan ennen kaikkea seurakuntalaisia, jotka toimittavat jumalanpalveluksen ja toimittavat arjen palvelua elämässään. Kirkko on osallisuuden yhteisö. Teksti- ja säveltäjäseminaarien kautta saadussa viisiäänisessä kaanonissa leivotaan leipää, käytetään talkoovasaraa, otetaan vastaan – rakennetaan omilla lahjoilla Kristus-ruumista. Musiikillinen muoto julistaa osaltaan seurakunnan yhteisöllistä luonnetta. Seurakunta laulaa ja hengittää yhteisessä rytmissä ja silti monenlaisena seurakuntana.¹⁴⁹

Samantapainen ajatus yhteisön laajentumisesta jumalanpalvelusyhteisöstä laajemmalle ihmisten arkeen on virren 954 (*Lahjoillasi meitä siunaat*) perusteluissa:

Kristitylle koko elämä on Jumalan lahjaa. Erityisesti jumalanpalveluksessa ihminen saa vastaanottaa kolmiyhteisen Jumalan koko työn meidän puolestamme. Jumalanpalvelus jatkuu arjen elämässä näitä lahjoja eteenpäin jakaen. Esirukoukseen tai uhrivirreksi sopivaan virteen yhteinen jakaminen ja vastuu toisesta tulevat kauniin karulla tavalla esille. Kaunis helposti opittava melodia toistuvine kertosaakeineen lienee tehnyt virrestä suoranaisen klassikon.¹⁵⁰

Esittelen seuraavaksi vielä koonninomaisesti perusteluista löytyvät yhteisöllisyyteen liittyvät aiheet. Käyn virret läpi osastoittain sen mukaan kuin ne ovat lisävihkoehdotuksessa.

Lisävihkoesityksen ensimmäisessä osastossa (virret 901–912) otsikoltaan *Me kiitämme ja ylistämme*, on yksi virsi, jonka perusteluissa mainitaan sekä lähetys että kansainvälisyys (907), toisessa saman osaston virressä mainitaan monikulttuurisuus oman maan näkökulmasta (910). Kansainvälisyyden merkitys alleviivataan perusteluissa muutaman virren kohdalla sillä, että niiden mainitaan olevan joko tunnettuja monilla kielillä (901 ja 909) tai kansainvälisesti tunnettuja (907). Kolmen virren kerrotaan löytyvän jonkin muun tai useamman pohjoismaan virsikirjoista (901, 905 ja 909). Kansainvälisyys näkyy tämän osaston virsissä myös useina kielimahdollisuuksina. Puolet virsistä on sellaisia, että niissä on tarjottuna suomen lisäksi yksi tai useampi muu kielivaihtoehto. Yhteisöllisen musisoinnin osalta on muutama maininta: kahdesta virrestä sanotaan, että ne toimivat vuorolauluna ja että niitä voi toistaa (909 ja 912).

Toinen osasto (virret 913–922) on nimeltään *Me rukoulemme*, ja siinä kaikki virret ovat otsikkonsa mukaisesti sisällöltään rukouksia. Yhteisöllisyyteen liittyviä aiheita tässä ovat ekumenia (914), seurakunta (915), lähimmäinen (916), lähetys (920) ja ehtoollinen (921). Tekstissä viiden osaston virren kohdalla puhutaan rukousvirrestä eli toistettavasta lyhyestä virrestä. Toistomahdollisuus on mainittu kuuden virren kohdalla. Säkeistöllinen virsikin voi olla rukousta sisältönsä puolesta, mutta silloin siitä ei käytetä ainakaan tässä aineistossa sanaa rukousvirsi. Yhdetä virrestä puhutaan vuorolauluna (913) ja kaksi on merkitty kaanoniksi (919 ja 921). Viidessä osaston virressä on yksi tai useampi kielivaihtoehto suomen rinnalla. Virrestä 918 on tarjolla yhteensä kahdeksan kielivaihtoehtoa, joista yksi on alkuperäiskieli arabia. Virrestä 919 on tarjolla suomen ja englannin kielten lisäksi tukiviittomat. Virrestä 920 on annettu myös sen harvinainen alkuperäiskieli, xhosa.

¹⁴⁹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 45.

¹⁵⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 43.

Kolmannen *Jumala on turvamme* -osaston (virret 923–933) virsiperusteluissa ei mainita varsinaisia yhteisöllisyyteen viittavia sisällöllisiä teemoja. Kahden virren kohdalla mainitaan kyllä tämän päivän ihmisen kokemusmaailma (927 ja 930). Usean virren kohdalla puhutaan tuttuudesta tai siitä, että virsi on joko helposti opittavissa esimerkiksi tarttuvan kertosaäkeen ansiosta (931 ja 932) tai että se on syytä tehdä tutuksi, jotta se on tarpeen tullen helppo ottaa käyttöön (925 ja 930). Neljässä virressä on suomen lisäksi yksi tai kaksi muuta kielivaihtoehtoa.

Neljäs osasto (virret 937–949) on otsikoitu *Odotuksesta täyttymykseen*. Siinä ei kolmannen osaston tapaan ole paljon yhteisölliseen sisältöön liittyviä mainintoja, mutta virren tunnettuuteen viitataan usein. Yhdestä virrestä sanotaan, että se soveltuu ehtoollisvirreksi (945) ja yhtä virttä kuvataan yhteisölliseksi jumalanpalveluskeskeiseksi virreksi (949). Vain yhteen virteeseen on tarjolla toinen kielivaihtoehto, alkuperäiskieli ruotsi. Tämä virsi esitellään suomenruotsalaisen uuden virsiperinteen edustajaksi. Kolmen virren sanotaan olevan Ruotsin kirkon virsikirjassa (942, 943 ja 944), ja lisäksi yksi näistä on myös Norjan kirkon virsikirjassa (943).

Lisävihkoehdotuksen viides osasto *Osallisuus, yhteys ja vastuu* on virsimäärältään laajin. Siinä on 17 virttä. Tämän osaston virret keskittyvät nimensä mukaisesti yhteisöllisyyden teemaan liittyviin asioihin. Niitä ovat ekumenia (950, 954 ja 959), kirkko ja seurakunta (950, 954, 956, 959, 961, 963), lähimmäinen (952, 961 ja 963), uhri (964 ja 955), ehtoollinen (956, 957, 958, 959, 960) ja lähetys (956). Erilaisia yhteisöllisen laulun mahdollisuuksia on tämän osaston virsissä paljon, niitä tässä ovat: vuorolaulu (951), sävelmän helppous (951 ja 955), kaikulaulu ja toistomahdollisuus (953) ja kaanon (963 ja 966). Moniäänisyyden mahdollisuus on tarjottu kahteen virteeseen (956 ja 959) merkitsemällä nuotteihin melodian lisäksi muita ääniä. Viidessä virressä on yksi tai kaksi kielivaihtoehtoa ja yhdessä näistä lisäksi tukiviittomat. Yksi osaston virsistä sanotaan olevan peräisin Norjan ja Ruotsin kirkkojen virsikirjoista (954).

Kuudes osasto (virret 967–980) on lisävihkon viimeinen osasto ja se on nimeltään *Nyt ja aina*. Siinä on muutamassa virressä yhteisöllisyyden teemoja: ateriyhteys (973 ja 974). Kolmeen virteeseen on tarjottu yksi tai kaksi kielivaihtoehtoa suomen lisäksi ja yhdessä virressä on tukiviittomat (974). Kolmessa virressä on yksi tai kaksi kielivaihtoehtoa suomen lisäksi, ja yhdessä on tukiviittomat. Neljä virsistä sanotaan löytyvän muistakin virsikirjoista, joko Suomen ruotsalaisesta virsikirjasta (978), Norjan kirkon virsikirjasta (970 ja 973) tai useiden maiden virsikirjoista (967).

Noin puolessa lisävihkon virsistä on jokin yhteisöllisyyteen liittyvä aihe. Erityisesti niitä on viidennestä osastossa. Kansainvälisyys näkyy myös maininnoissa, ja siinä että monen virren kerrotaan olevan peräisin jonkin toisen maan virsikirjasta. Eri kielivaihtoehtojen runsaus on myös osa lisävihkon kansainvälistä luonnetta. Kaikkiaan 24 virttä sisältää sanoituksia suomen lisäksi jollakin muulla kielellä. Neljän virren tukiviittomat osaltaan lisäävät lisävihkon saavutettavuutta.

4.2 Perustevaliokunnan sanoitusten linjaukset

Kirkolliskokouksen perustevaliokunta on ensimmäinen taho, joka virallisesti kommentoi asiakirjan muodossa lisävihkoryhmän ehdotusta ja perusteluja. Perustevaliokunnan lausunnossa esitellään lisävihkoryhmän lähtökohdat, käytännössä siinä referoidaan kommentoinnin pohjaksi lisävihkoryhmän perustelut. Lausunnon alkuosassa on myös esitelty perustevaliokunnan tehtäväalue: kirkon usko, oppi ja kirkon työn perusteet.¹⁵¹ Perustevaliokunnan kommentoinnin sisältö rajautuu näihin asioihin. Tämän takia lausunnon sisältö painottuu sellaisiin teemoihin, joita en tässä ole käsitellyt. Ihmisten välinen yhteisöllisyys ei perinteisen opillisuuden kannalta ole teologisten dogmien ytimessä perustevaliokunnan lausunnon perusteella opillisuus on hyvin perinteistä puhtaan ja selkeän opin vaalimista.

Lausunto jatkuu alun taustoittavan ja referoivan johdannon jälkeen varsinaisella arviolla. Se sisältää reilun sivun verran yleistä, koko lisävihkon kokonaisuutta koskevaa arviota ja sen jälkeen yksittäisiä virsiä koskevia lyhyitä kannanottoja. Kahdeksaatoista virttä on käsitelty, ja suurin osa kommenteista koskee yksinomaan kristinuskon perinteisiä opillisia kysymyksiä. Näistä käsitellystä virrestä kolmessa on otettu jokin yhteisöllisyyteen tai yksilöllisyyteen liittyvä seikka käsittelemään. Lisäksi on huomioitavaa, että lausunnon sävy on kriittinen. Käsiteltäväksi on rajattu pääosin vain sellaiset seikat, jotka kaipaavat muutosta tai korjausta. Näin lausunnossa ei ole erityisemmin tuotu esiin virsivalintojen onnistuneita ratkaisuja.

Lausunnossa on esiteltynä lisävihkoryhmän neljä virsien valinta- ja karsinaperustetta. Ne ovat tässä numeroituna, toisin kuin kirkkohallituksen lisävihkoehdotuksen perusteluissa, jossa valinta- ja karsintaperusteet ovat samassa järjestyksessä mutta ilman numeroita. Mahdollisesti numerointi on otettu käytännön syistä helpottamaan viittaamista valintakriteereihin. Toisaalta se tekee työstä hyvin systemaattisen ja

¹⁵¹ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 1.

matemaattisen oloista, ainakin verrattuna lisävihkotyöryhmän perustelutekstiin, joka on kuvailevaa ja paikoin pohdiskelevampaa tekstiä. Lausunnossa on keskitytty erityisesti kolmanteen valintakriteeriin, joka on vielä tarkennettu ja pilkottu kolmeen osaan. Numerointi ja numeroiden perässä olevat kirjaimet (a, b, c) on perustevaliokunnan merkitsemiä, niitä ei ole lisävihkotyöryhmän tekstissä. Tällä valiokunta osoittaa oman työnsä rajauksen, ja määrittelee samalla myös kohdat 3a ja 3b tärkeämmiksi kuin 3c.

Perustevaliokunta korostaa lisävihkon aineiston arvioinnissa käsikirjavaluokunnan toimeksiantoon sisältynyttä ja lisävihkotyöryhmän kolmanneksi (3) valintakriteeriksi ottamaa määritelmää. Määritelmän mukaan virsi on (a) Raamattuun pohjautuva laulu, jossa sisältö, sävel ja runoasu (b) välittävät kirkon uskoa ja (c) ihmisen kokemusta.¹⁵²

Perustevaliokunta siis keskittyy arvioinnissa tämän valintaperusteen täyttymiseen, mutta on jossakin määrin kiinnittänyt huomiota myös muihin perusteisiin silloin, kun ne risteävät valiokunnan tehtävän kanssa. Eritelty kolme osaa (a, b ja c) perustevaliokunta näkee painottuvan eri virsissä eri tavoin. Valiokunnan mukaan kuitenkin kohdat a ja b ovat olennaisimmat tekijät virressä. Silloin virren sisällöksi riittää, että se on esimerkiksi psalmivirsi, jonka sanat ovat suoraan Raamatusta, tai kirkon uskoa kuvaava uskontunnustusvirsi.¹⁵³ Kohtaa c eli ihmisen kokemusta ei siis valiokunnan mukaan virressä aina tarvitse olla mukana, mutta a ja b ovat lähes välttämättömät.

Perustevaliokunnan lausunnossa yhteisöllisyys käsitetään konkreettiseksi yhteisöllisyydeksi, jonkin joukon yhteisesti jakamaksi kokemukseksi. Tätä käsitystä valiokunta perustelee heidän työnsä keskittymisellä virsitekstien käsittelyyn siltä kannalta, miten ne ”soveltuvat jumalanpalveluskäyttöön ja siihen, kuinka virret kuvaavat kirkon uskoa”.¹⁵⁴ Näkökulma on selvästi yhteislaulullinen. Sitä leimaa virren konteksti, joka tässä on virallinen kirkon tilaisuus. Tämän takia valiokunta ei ole nähnyt tarpeelliseksi ottaa lisävihkoon sellaisia virsiä, joiden näkökulma on selvästi yksilöllinen, yksittäisen ihmisen kokemusta kuvaava. Lisävihkoehdotuksen virrestä 915 sanotaan, että siinä on vahva yksilöllinen kokemus, ja sen takia epäillään, löytyykö sille ”seurakunnan elämässä käyttöyhteyttä”.¹⁵⁵ Virrestä 928 todetaan myös, että se on melko yksilöllinen, ja että ”valiokunta pohtii, missä määrin se sopii yhdessä laulettavaksi”.¹⁵⁶ Perustevaliokunta ei siis näe virsikirjan olevan ensisijaisesti henkilökohtaisen kuvausten paikka, vaan virsikirja nähdään yhteisesti jaettujen kokemusten ja erityisesti kirkon yhteisen uskon kuvaajana.

¹⁵² Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 4.

¹⁵³ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 4.

¹⁵⁴ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 5.

¹⁵⁵ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 6.

¹⁵⁶ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 6.

Virren sisällön ymmärrettävyyttä on käsitelty vain yhden virren kohdalla, ja siinäkin huomio on kiinnitetty vain yhteen symboliin, ruusuun, ja siihen, onko vertauskuva ”riittävän ymmärrettävä”¹⁵⁷.

Perustevaliokunnan lausunnosta piirtyy hieman tarkkarajaisempi käsitys yhteisöllisyydestä. Kirkkokäsityksen kannalta ajatellen, lausunnossa näkyy jonkin verran pietististä ja liturgista kirkkokäsitystä, vaikka päälinjoiltaan sekin on kansankirkolliseksi ymmärrettävä. Pietistinen käsitys näkyy siinä, että oppia tarkennetaan ja kirkon oppiin sitoutumista pidetään tärkeänä. Liturgista kirkkokäsitystä puolestaan voi sanoa olevan se, että virsilaulun kontekstina nähdään tässä jumalanpalvelu ja muu kirkollinen tilaisuus, ei niinkään yksityinen hartaudenharjoitus.¹⁵⁸

4.3 Käsikirjavalioikunnan sanoitusten linjaukset

Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan kahdella mietinnöllä on merkittävä rooli lisävihkon valmistelussa.¹⁵⁹ Ensimmäinen mietintö kuvaa lisävihkoprosessin taustalla olevan edustaja-aloitetta, ja se linjaa lisävihkon valmistelutyön. Tässä asiakirjassa on muotoiltu lisävihkotyön perusperiaatteet, joista on myöhemmin laadittu kriteeristö virsien valinta- ja karsintaperusteiksi.¹⁶⁰

Asiakirja sisältää kannanottoja, joista ensimmäisenä nousee esiin yhteisöllisyyden merkitys. Siinä yhteisöllisyys nähdään sukupolvien yhteytenä, jossa virsien avulla voidaan välittää kristinuskon sisältöä tuleville sukupolville. Yhteisöllisyys rinnastetaan myös lähetystyöhön, missionääriseen tavoitteeseen. Näin yhteisöllisyys ja sitä välittävä musiikki linkittyvät vahvasti ja niillä näyttäisi olevan välineellinen arvo kristillisen sanoman välittäjänä:

Musiikilla on tärkeä merkitys uskon syntymisessä ja kasvamisessa. Käsikirjavalioikunta pitää tärkeänä, että kristillistä perintöä siirretään myös virsien kautta aina uusille sukupolville. Virsien avulla voidaan vahvistaa ihmisten välistä yhteyttä ja tavoittaa myös niitä, joille perinteinen uskonnollinen kieli ja musiikki tuntuvat vierailta. Virsikirjan lisävihkon tekeminen tukee tällaista missionääristä tavoitetta.¹⁶¹

Kirkkohallituksen lisävihkotyöryhmän esityksessä nämä käsikirjavalioikunnan linjaukset nostetaan esiin ja niihin valinnoissa on nojaututtu. Silti yhteisöllisyys nähdään esityksessä enemmänkin seurakuntayhteytenä tai kristittyjen maailmanlaajuisena yhteytenä. Sellaisena se näyttäytyy itsessään tavoiteltavana asiana. Missionäärisyys ei nouse esille kirkkohallituksen lisävihkoehdotuksen perusteluissa korostuneesti. Lähetystyö on mainittu muutaman virren

¹⁵⁷ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 8.

¹⁵⁸ Ks. kirkkokäsitykset Häkkinen 2010, 252.

¹⁵⁹ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010; Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015.

¹⁶⁰ Perusperiaatteet ja kriteerit käsitelty luvussa 3.2.

¹⁶¹ Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010, 2.

kohdalla, mutta muuten lähetystyö ja missiönäärisyys sulautuu muihin teemoihin, lähimmäisyyteen ja seurakuntayhteyteen. Tässä siis käsikirjavalioikunnan ja lisävihkotyöryhmän näkemykset näyttäisivät eroavan jonkin verran toisistaan.

Toinen käsikirjavalioikunnan muistio on kattava kuvaus siitä, mitä virsikirjan valmisteluprosessissa on tapahtunut. Muistiossa referoidaan edeltäviä asiakirjoja, siihen on myös koottu kaikkien lisävihkoa kommentoineiden tahojen, perustevalioikunnan ja piispainkokouksen, arviot ja huomautukset lisävihkoehdotuksen virsistä. Näiden kommenttien ohjeen käsikirjavalioikunta on lisännyt omat kommenttinsa sikäli kuin on katsonut tarpeelliseksi jotakin huomauttaa. Yksittäisiä virsiä koskevien muutosehdotusten lisäksi käsikirjavalioikunta on laatinut yleisemmän kritiikin lisävihkotyöstä käsitellen ne neljä valintakriteeriä ja niiden toteutumisen yleisellä tasolla.

Ensimmäisen valintakriteeri on tässä käsikirjavalioikunnan listauksessa se, että virsi pohjautuu Raamattuun ja että sen sisältö, sävel ja runoasu välittävät kirkon uskoa ja ihmisen kokemusta.¹⁶² Tämän kriteerin osalta käsikirjavalioikunta miettii perustevalioikunnan tapaan sitä, missä määrin ihmisen kokemus voi tulla esiin virsissä. Pohdintaa herättää se, missä suhteessa virsi voi ilmentää sekä kirkon uskoa että ihmisen kokemusta. Näyttäisi siltä, että nämä kaksi puolta nähdään toisilleen vastakkaisina, jolloin ihmisen kokemus on jotain, johon yksilö mahdollisesti voi samaistua ja kirkon usko ylhäältäpäin tulevaa julistusta. Perustevalioikunnan tavoin käsikirjavalioikunta kyseenalaistaa virren 928 sopivuuden virsikirjakokoelmaan sen sisältämän henkilökohtaisen kuvauksen painotuksen takia.¹⁶³

Toinen kriteeri eli se että virret tuovat jotain uutta olemassa olevaan virsivalikoimaan on käsikirjavalioikunnan mukaan toisaalta selkeä ja toisaalta haastava. Haasteena nähdään se, että virsien tulisi tavoittaa ”seurakuntaelämästä vieraantuneita” Myös yhteyttä luova kieli mainitaan tässä, ja todetaan että tässä lisävihkon virsivalinnat ovat onnistuneita. Tässä siis nähdään samaan tapaan kuin perusteluissakin kielen merkitys yhteyttä luovana tekijänä.

Kolmantena kriteerinä mainitaan lisävihkoon tarvittavan sanoituksia aihepiireistä, joista on pulaa. Kaikkiin kartoitettuihin aihepiireihin ei löytynyt tarpeeksi virsiä käsikirjavalioikunnan mukaan. Jostain syystä tässä kohden valioikunta mainitsee myös, että se olisi toivonut enemmän virsiä suurimmilla eurooppalaisilla kielillä kaksikielisiä tilaisuuksia ajatellen.

Neljäs kriteeri, yhteisöllinen ilmaisu ja yhteislaulettavuus ei tässä saa huomiota muun kuin sävelten osalta, jota käsittelen luvussa 5.3.

¹⁶² Sama kriteeri on työryhmän lisävihkoehdotuksessa ja perustevalioikunnan listauksessa kolmantena.

¹⁶³ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015, 14.

Yleisesti näiden kriteerien kannalta käsikirjavalioikunta pohtii, missä määrin yksittäisen virren pitää vastata niistä kaikkeen. Se myös katsoo, että jotkin virsistä keskittyvät ”etsivän ihmisen” kysymyksiin. Käsikirjavalioikunta ei siis näe seurakuntayhteisöä yhtä laajana ja avoimena kuin kirkkohallituksen työryhmät. Se on siis jossain määrin samoilla linjoilla kuin perustevalioikunta.

Vaikka valioikunnan muistiossa on kriittinen sävy, se ei silti ehdota oleellisia muutoksia lisävihkoehdotukseen. Sen sijaan se haluaa osallistaa seurakunnat lopulliseen arviointityöhön. Valioikunta ei siis asetu yläpuolelle, vaikka kritisoi, vaan tarjoaa virsien testaustyön niitä käyttäville seurakunnille. Yksittäisistä virsistä käsikirjavalioikunta antaa vain lyhyitä, lähinnä sanamuotoja koskevia kommentteja.

4.4 Piispainkokouksen sanoitusten linjaukset

Piispainkokouksen lausunto sisältää lyhyen taustoituksen lisävihkon siihenastisesta valmisteluprosessista sekä seikkaperäisen kommentoinnin kirkkohallituksen esityksestä kirkolliskokoukselle. Lausunnossa on paljon yleisluontoista kommentointia, mutta siinä on myös eriteltyjä muutos- ja parannusehdotuksia.

Lausunnossa korostuu seurakuntalaisten ja muiden potentiaalisten lisävihkon käyttäjien huomioiminen. Piispainkokouksen mielestä tässä on onnistuttu hyvin. Kommentointi myötäilee lisävihkoehdotuksen tekstejä. Lähestymistavaltaan teksti on erilaista kuin kirkolliskokouksen perustevalioikunnan vastaava kommentointi lisävihkoesityksestä, jossa raamatullisuus ja kirkon auktoriteettiasema korostuivat. Perustevalioikunnan kannanotossa ihmisen kokemusmaailman esiintuomista ei pidetty niin tärkeänä kuin mitä piispainkokous näyttää asian näkevän. Läpi koko piispainkokouksen lausunnon muistutetaan inhimillisen ulottuvuuden tärkeydestä kirkollisen ulottuvuuden rinnalla. Tässä osallistutaan siihen keskusteluun, jota aiemmissa muistiossa niin perustuslakivalioikunta kuin käsikirjavalioikuntakin ovat käyneet virren kirkon uskon ja ihmisen kokemuksen painotuksista, ja erityisesti siitä, että virsissä ei näiden tahojen mukaan tulisi olla liiaksi yksilön kokemuksiin pohjautuvaa painotusta:

Ollakseen autenttista uskonilmaisua virren tulee raamatullisen kuvaston ja kristillisen tradition lisäksi myös juurevasti kiinnittyä ihmisen kokemusmaailmaan. Tätä on syytä erityisesti korostaa, mikäli kirkon jumalanpalveluselämä ymmärretään myös ihmisiä tavoittavaksi ja heidän elämänskysymyksiään koskettavaksi.¹⁶⁴

Ilmeisesti tämä inhimillisyyden huomioiminen ei kuitenkaan tapahdu opillisten ja muiden kirkollisten kysymysten kustannuksella, vaikka lausunnossa ei ilmaista samalla tavoin huolta

¹⁶⁴ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 3.

opillisten kysymysten selkeydestä kuten perustevaliokunnan mietinnössä. Laulujen vastaanotto on tärkeää, opilliset kysymykset eivät aina voi olla ylhäältä annettuja, vaan käytännössä virsiä laulava seurakunta ottaa virret omakseen, jos ottaa. Piispainkokous muistuttaa kuitenkin, että tästä huolimatta tulee arvioida: ”onko laulu myös oman luterilaisen uskontulkintamme kanssa sopusoinnussa.”¹⁶⁵ Piispainkokous puhuu myös ristiriidan välttämisestä kirkon uskon kanssa.¹⁶⁶ Ilmeisesti mitään ristiriitaa kirkon uskon kanssa ei piispainkokous ole huomannut. Teologisia ja opillisia korjauksia on ehdotettu vain pariin virteen. Se että ”kirkon uskon” ulottuvuuteen liittyviä seikkoja ei ole tarvinnut korjata tai kommentoida, antaa piispoille mahdollisuuden kommentoida enemmän sitä, miten lisävihkossa on huomioitu tai voitaisiin vielä paremmin huomioida virsien käyttäjän kokemusmaailmaa.

Teologiankin osalta kommenteissa on nähtävissä sisäänsä sulkeva ajatus kirkosta. Käytettäessä sanaparia ”kirkon usko”, piispainkokous haluaa, että silloin tarkoitetaan ”maailmanlaajaa kirkon uskoa” ja ”maailmanlaajuista kirkkoa ja yhteistä kristillistä uskoamme”.¹⁶⁷ Piispainkokous pitää tärkeänä, että tätä ”kirkon uskoa” avataan myös virsikirjassa uusin näkökulmin, kuten se toimeksiannossa on jo ilmaistu. Käytännön toimeksi piispainkokous tässä mainitsee sen, että virsikirjaan otetaan virsiä muiden maanosien kirkoista, kuten lisävihkoehdotuksessa onkin tehty. Tämän voi siis helposti tulkita ekumeeniseksi tavoitteeksi lisävihkon virsivalinnoissa.

Piispainkokouksen lausunnossa ihmisen kokemusmaailman huomioiminen jakaantuu sekä musiikilliseen että sanoitukselliseen tarkasteluun. Sanoituksia koskevissa kommenteissa kiinnitetään huomio ”tämän päivän ihmisen kysymyksiin” raamatullisen kuvaston ja kristillisen tradition ohella. Tätäkin perustellaan sillä, että näin on syytä tehdä, mikäli jumalanpalveluselämää halutaan ”ihmisiä tavoittavaksi ja heidän elämänskysymyksiään koskettavaksi”¹⁶⁸. Ottaessaan huomioon seurakuntalaisen kokemusmaailmaa, halutaan ehkä häivyttää kirkon auktoriteettiasemaa. Tätä ei suoraan sanota, mutta siitä kertoo se, että kirkon tradition tai opin kuvauksia on vähän. Tämä tuo esiin tekstissä eräänlaisen asiakaslähtöisen näkökulman. Moni asia käsitellään sen kautta, miten seurakuntalainen ymmärtää asian, tai että miten käytettävä jokin virsi on. Piispainkokous voi myös kirkolliskokouksesta ulkopuolisena toimielimenä, ja siten varsinaisesta päätöksenteosta ulkopuolisena, aidosti eläytyä käyttäjän

¹⁶⁵ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 3.

¹⁶⁶ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 4.

¹⁶⁷ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 4.

¹⁶⁸ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 3.

rooliin. Tai ainakin lausunnossa ikään kuin suljetaan virren käyttäjät osaksi ”me-ryhmää”, ja asemoidutaan osaksi seurakuntaa. Näin siinä sulautetaan kirkko ja sen jäsenet sekä vieläpä kirkon liepeillä olevat, hieman ulkopuoliset ihmiset tähän ”me-ryhmään” eikä näin ollen erotella meitä ja muita. Piispainkokous esimerkiksi kuvailee virttä *Maan korvessa kulkevi lapsosen tie*, joka on ehdotuksessa numero 971, että se: ”puhuttelee monia sellaisiakin nykypäivän ihmisiä, jotka ovat vieraantuneet kristillisestä perinteestä”.¹⁶⁹

Piispainkokouksen lausunnossa lyhyistä ja toistettavista virsistä käytetään sanaa ”rukousvirsi”, ja ne kuvataan osallisuutta vahvistavana: ”Rukoukseen jättäytyminen yhdistyy näissä virsissä kokemukseen osallisuudesta, kun seurakunta toistaa samaa säkeistöä useasti esimerkiksi esirukouksen tai ehtoollisen aikana.”¹⁷⁰ Tällaisen ajattelun voi sanoa olevan Lutherin ajatusten edelleen hiomista ja niiden sovittamista nykyaikaan.

Luther uudisti jumalanpalveluselämää kansan osallisuutta ajatellen. Kansan kieli otettiin käyttöön kirkossa, ja keskiajan kirkkolaulujen sijaan kirkossa ryhdyttiin käyttämään laulamaan runomuotoisia tekstejä virsilauluna, ja ne oli helpompi hahmottaa ja oppia selvän ja säännöllisen rytmin ansiosta.¹⁷¹ Jumalanpalveluksen musiikki oli Lutherin aikana jopa monipuolisempaa kuin myöhemmin vuosisatoina, koska tärkeä osa sitä oli vahva kuorolaulun rooli, kuoro-osuudet vuorottelivat seurakunnan virsilaulun kanssa. Pietismin teologiset näkemykset ja valistuksen aika 1700- ja 1800-luvuilla yksinkertaistivat jumalanpalvelusmusiikkia siten, että siinä vahvasti mukana ollut kuorolaulu väheni ja jumalanpalvelusmusiikki pelkistyi suurelta osin virsilauluksi. 1900-luvun liturgisessa uudistuksessa puolestaan luovuttiin tästä pelkistyksestä, ja musiikkia rakennettiin osaksi messua, jolloin virret eivät olleet yksittäisiä ja irrallisia liturgiassa.¹⁷² Voi olla, että pietismin perintö on vielä kuitenkin vahvana, ja siksi seurakuntalaiset vierastavat vuorolaulua ja muuta liturgian musiikkia, joka ei ole perinteistä virsilaulua jonomaisin säkeistöin.

Piispainkokouksen lausunnossa painottuva ihmisen kokemusmaailma voi katsoa olevan myös luterilaisen perinteenmukainen näkökulma. Kimmo Ketola on selvittänyt luterilaisuuden ilmentymistä Suomalaisessa kulttuurissa, ja hän näkee, että nykypäivän katsomuksellisissa uskomuksissa sijansa saava käsitys armosta on sellaista, että se vapauttaa ihmisen oman elämän tarkkailusta ja täydellistämisestä toisten palvelemiseen. Omalla elämällä tässä voidaan käsittää myös oman yhteisön elämä. Näin luterilainen tulkinta

¹⁶⁹ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 6.

¹⁷⁰ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 7.

¹⁷¹ Häkkinen 2012, 7–8.

¹⁷² Haapasalo 2004, 115.

kristinuskosta on korostuneesti tämänpuoleista ja käytännöllistäkin. Ketola lisää vielä, että luterilaiset arvot ovat yhteisöllisiä. Ne siis tähtäävät yhteiseen hyvään ja vastuun kantamiseen toisista ihmisistä. Luterilaiset yhteisöllisiin arvoihin kuulu myös se, että työ nähdään kutsumuksena ja palveluna, ja että lasten kasvattaminen nähdään tärkeänä.¹⁷³

Vaikka piispainkokouksen lausunnossa ei erityisesti ole näkyvissä korkeakirkollisia ajatuksia, sellaisia jäsenyyden ihanteita, joita Sakari Häkkisen väitöskirjassa¹⁷⁴ kuvataan, vaan enemmänkin nykypäivän seurakuntalaisten todellisuutta, tuo todellisuus nähdään positiivisessa valossa. Kirkon halutaan osallistuvan seurakuntalaisten elämään sellaisena kuin se on, jotta toisaalta seurakuntalaiset kirkon sisäpiirin ulkopuoleltakin voisivat aidosti osallistua kirkon elämään. Piispainkokouksellakin on siis nähtävissä samantyyppinen kansankirkollinen asenne kuin kirkolliskokouksen työryhmillä.

¹⁷³ Ketola 2016, 85.

¹⁷⁴ Häkkinen 2010.

5 Yhteisöllisyys lisävihkon musiikillisissa linjauksissa

5.1 Lisävihkoehdotuksen musiikilliset linjaukset

Virren säveliin eli musiikkiin liittyviä seikkoja on käsitelty lisävihkoehdotuksen perustelujen viidennessä luvussa *Musiikilliset linjaukset* sekä toisessa luvussa *Virren määrittelyä*. Tässä luvussa käsitellän musiikillisten linjauksien sisältöä ja analysoin virren määrittelyn yhteydessä olleita musiikillisia seikkoja.

Musiikille annetaan iso painoarvo virsikirjan lisävihkon valmistelutyössä. Sävel on yksi virren kolmesta rakenteellisesta tekijästä, sen tehtävänä on sisällön ja runoasun kanssa välittää kirkon uskoa ja ihmisen kokemusta. Lisävihkotyöryhmän perusteluissa puhutaan juhlallisesti musiikin teologiasta ja virrestä soivana Sanana: ”Pelkkä kirjoitettu ja äänettömästi luettu sana ei riitä, vaan evankeliumin täytyy päästä kuuluville.”¹⁷⁵ Tekstin perusteella virren sävelmiltä ei kuitenkaan vaadita erityisiä kirkollisia tai hengellisiä piirteitä, sävelmille ei aseteta sellaisia kriteereitä. Päinvastoin sävelmien mahdollisuuksia on haluttu lisävihkossa laajentaa. Perusteluissa kerrotaan, kuinka nimenomaan sävelmiä on uudistettu ja näin musiikillista ajattelua perinteisestä ajattelusta laajennettu. Mukana on uudenlaisia virren muotoja ja sävelmille on haettu rohkeampaa melodista, rytmistä ja harmonista ilmettä. Musiikin teologialla ja soivalla Sanalla tarkoitetaan ehkä siis pikemminkin sitä, että ylipäänsä musiikkia käytetään paljon jumalanpalveluksessa ja muussa hartaudenharjoituksessa. Tämä on oletettavasti nykypäivänä itsestäänselvyys. Kuullaanhan kirkoissa monenlaista musiikkia, virsiä voidaan sovittaa hyvin kokeilevasti eikä jumalanpalvelusten ja kirkollisten toimitusten musiikkia ole rajattu vain virsiin ja kirkkomusiikkiin. Harkinnan mukaan kirkollisissa tilaisuuksissa voidaan käyttää muutakin musiikkia.¹⁷⁶

Kuitenkaan erilaisten musiikkityylien kirjo kirkossa ja virsikirjassa ei ole ollut aina itsestäänselvyys. Nykyistä, vuonna 1986 käyttöön otettua virsikirjaa, edeltävässä virsikirjassa vielä oli vaatimus, että virren sävelmän tuli olla jollakin tapaa hengellinen.¹⁷⁷ Yksityiskohtaisia kuvauksia sävelmien vaatimuksista ei annettu, mutta koraalimuoto lienee ollut tuon sävelmän hengellisyyden perusta. Perinteen mukaan suomalainen virsikirja on sisältänyt pääasiassa saksalais-ruotsalaisia koraalisävelmiä 1500- ja 1600-luvuilta sekä suomalaisia kansantoisintoja, joten ilmeisesti tällaisten sävelmien on katsottu olevan tarpeeksi hengellisiä ja siten soveltuvan virsiksi. Nykyinen virsikirja mursi tätä käsitystä virrestä vain

¹⁷⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 20.

¹⁷⁶ *Palvelkaa Herraa iloiten* 2009, 104.

¹⁷⁷ Pajamo & Tuppurainen 2004, 361.

luterilaisena koraalina, kun siihen otettiin mukaan tyyliältään erilaisia ja eri kulttuureista peräisin olevia sävelmiä. Painotus virsikirjassa silti on edelleen perinteisessä luterilaisessa virressä, jonka juuret ovat Saksassa, Ruotsissa ja suomalaisessa kansanperinteessä.¹⁷⁸ Vuoden 1986 virsikirja toi kuitenkin musiikillisesti monipuolisemman tyylikirjon pysyvästi Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, ja voidaankin sanoa, että pohdinta eri tyylien soveltuvuudesta virsisävelmiin jäi historiaan.¹⁷⁹ Virsikirjan lisävihkotyössä ei siksi ole tarpeen miettiä, mikä sävelmä sopii ja mikä ei virren hengelliseen sisältöön. Sävelmien kokeilevuus on tärkeämpi kriteeri kuin perinteisyys.

Virsi on oleellinen musiikillinen piirre on yhteislaulullisuus, ja tämä juontaa juurensa luterilaisesta perinteestä.¹⁸⁰ Yhteislaulullisuus on edelleen ajankohtainen, ja lisävihkon valmistelutyön perusteella sen merkitys näyttäisi olevan vieläkin suurempi. Kirkkomusiikin käytössä huomio on muutenkin kohdistunut viime vuosikymmeninä enemmän sävelmän yhteislaulullisuuteen kuin sävelmän mahdolliseen hengellisyyteen.¹⁸¹

Yhteislaulu halutaan lisävihkossa nostaa uudelle tasolle, sen merkitys osallistajana ja yhteenkuuluvuuden tunteen vahvistajana halutaan entisestään kirkastaa. Työryhmän perusteluissa huomautetaan nimittäin, että suomalaisessa virsilauluperinteessä yhteislaulullisuus on nähty kapeasti, vaikka se on yksi tärkeimpiä virren kriteereitä, ja vaikka virsiä on kautta historian laulettu yhdessä. Sen takia lisävihkotyöryhmän tavoitteena on ollut, että yhteislaulun laajempia ja monipuolisia mahdollisuuksista voisi ammentaa myös virsikirjassa. Lisävihkoehdotuksessa oleva avaritettu käsitys virren sävelmästä näkyy konkreettisesti siinä, että virsien joukossa on useita lyhyitä yksisäkeistöisiä virsiä. Aiemmista virsikirjoista on puuttunut lähes kokonaan keskieurooppalaisen tradition vuorolaulut ja kerrattavat säkeistöt. Siksi lisävihkotyöryhmä on halunnut lisätä suomalaiselle virsilauluperinteelle uudenlaisia sävelmätyyppejä kokoelmaan. Näitä ovat kertosaäkeistöiset virret, kaanonit, lyhyet rukouslaulut ja moniääniset laulut.¹⁸² Tällaisia virsiä perusteluiden johdantotekstissä kutsutaan ”osallistaviksi virren muodoiksi”.¹⁸³ Virren määrittelyä käsittelevässä luvussa puolestaan käytetään sanaa ”osallistumiskeskeinen virsi”.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Suokunnas 1992, 165–166.

¹⁷⁹ Hannikainen 2012, 115.

¹⁸⁰ Brown 2005, 172.

¹⁸¹ Ks. esim. *Palvelkaa Herraa iloiten* 2009, 105–106.

¹⁸² Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 21.

¹⁸³ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 9.

¹⁸⁴ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 11.

Myöhemmin tekstissä, ja muissakin asiakirjoissa, viitataan juuri tällaisiin sävelmiin helppoina ja siten osallistavina sävelminä.

Virren määrittelyä selvittävässä luvussa eli esityksen perustelujen toisessa luvussa yksi alaluvuista onkin muotoiltu seuraavasti: *Yhteislaulusta yhteisölliseen lauluun*.¹⁸⁵ Tässä alaluvussa kuvataan tarkemmin edellä kuvattuja osallistavia virren muotoja, osallistumiskeskeisiä virsiä.¹⁸⁶ Suomen evankelis-luterilaisen kirkon varsinaisen virsikirjan virret edustavat pääosin tätä jonomaista eli sekventaalista virren muotoa. Lisävihkoon sitä vastoin on tietoisesti haettu virsiä, joissa on syklinen muoto. Sykliset virret ovat lyhyempiä ja toistoon perustuvia, joten niissä korostuu kuuntelemisen merkitys sekä kommunikointi toisen kanssa ”laulajien osallistuessa kokonaisvaltaisesti”.¹⁸⁷ Sykliset virret antavat myös mahdollisuuden variointiin. Kertosäkeisen virren katsotaan tekstissä edustavan jonomaisten ja syklisen laulun välimuotoa.

Yhteenvedon omaisesti musiikillisten linjausten luvussa on kuvattu yhteislaulullisuutta tukeviksi ominaisuuksiksi ja siten virren musiikillisiksi kriteereiksi neljä asiaa. Ensiksi virren sävelalan laajuus eli ambitus tulee olla kohtuullinen. Toiseksi virren sävelkorkeuden tulee pysyä pääasiassa helposti laulettavalla alueella. Kolmanneksi sävelmän ja rytmin tulee olla helposti omaksuttavia, ja neljänneksi mahdollisen säästynyt pitää tukea seurakunnan osallistumista. Listan lopussa on mainittu yksinkertainen kertosäkeen lisäävän seurakuntalaisten osallistumisen mahdollisuutta.¹⁸⁸ Viimeinen lisäys siis koskee kertosäkeen sisältäviä virsiä. On tulkittavissa, että se esitetään vain huomiona kertosäkeen merkityksestä osallistavana tekijänä, ei niinkään vaatimuksena, että mahdollisimman monessa virressä tulisi olla kertosäe.

Musiikillisten tekijöiden joukkoon kuuluvat edelleen musiikkityylit eri kulttuureista. Tyylien kirjoa on tietoisesti lavennettu lisävihkossa, ja tämä koskee myös musiikin vierasperäisiä vivahteita. Lisävihkoon on haettu musiikillista sisältöä erityisesti Euroopan ulkopuolelta, muiden maanosien kirkoista.¹⁸⁹ Perusteluissa puhutaan monikulttuurisuudesta virsissä, ja tähän ohjaa sekä halu tuoda kansainvälisiä vaikutteita suomalaiseen virsilauluun että nykyään myös yhä enenevässä määrin suomalaisen yhteiskunnan ja kirkon monikulttuurisuuden lisääntyminen.¹⁹⁰ Tekstissä käytetään tässä yhteydessä ilmausta

¹⁸⁵ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 12.

¹⁸⁶ Ks. luku 4.1.

¹⁸⁷ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 12.

¹⁸⁸ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 21–22.

¹⁸⁹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 23.

¹⁹⁰ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 22.

”maailmanlaajuinen kristillinen kirkko” ja ”yhteinen kristillinen usko”.¹⁹¹ Tällä siis kuvataan kirkon ja sen yhteislaulun sulkevan sisäänsä laajemman joukon kuin vain Suomen evankelis-luterilaisen kirkon, paikallisseurakunnan tai jonkin muun rajallisen yhteisön. Huomion arvoista on ilmaisussa käytetty me-puhe, toisin sanoen monikon kolmas persoona. Tekstissä käytetään ilmauksia ”uskoomme”, ”auttaa meitä” ja ”tarvitsemme”. Tällä ehkä viitataan suomalaisen kirkon positioon, tai sitten me-puheen voi tulkita sulkevansa sisäänsä kaikki seurakuntalaiset, jolloin ei haluta asettua kirkkona auktoriteettiasemaan. Joka tapauksessa se, että tekstissä puhutaan ”meistä” kertoo jonkinlaisesta pyrkimyksestä yhteenkuuluvuuteen, yhteisöllisyyteen.

5.2 Perustevaliokunnan musiikilliset linjaukset

Perustevaliokunnan työn luonteen vuoksi sen antamassa lisävihkoehdotuksen arviossa korostuvat opilliset kysymykset.¹⁹² Valiokunnan ei ole tässä tarkoitukseen kommentoida yhteislaulullisuutta esimerkiksi virsien sävelmän tai äänialan suhteen. Yksittäisten virsien osalta valiokunta on kommentoinut ”virsitekstien soveltuvuutta jumalanpalveluskäyttöön ja siihen, kuinka virret kuvaavat kirkon uskoa”.¹⁹³

Perustevaliokunnan arviossa on kuitenkin yksi retorinen kysymys koskien virsien sävelmiä. Tämä on tuotu esiin kappaleessa, jossa kritisoidaan sitä, että ehdotuksen virsissä painottuu eri tavoin ne ulottuvuudet, jotka virrelle on määritetty, ja että ihmisen kokemus on Raamatun ja kirkon uskon ilmaisua merkityksellisempää:

Joissakin määrin nämä kysymykset koskevat virren ja sen sävelmän suhdetta: Millainen sävelmä sopii messuun seurakunnan yhdessä laulettavaksi? Osa lisävihkon ehdotuksista koettelee tarkoituksellisesti virren rajoja.¹⁹⁴

Tämä huomio sävelmästä on kuitenkin melko neutraali, sillä valiokunta ei ehdota sävelmien tarkastelemista uudelleen siltä kannalta, millainen sävelmä sopii messuun. Sen voi katsoa olevan jatkoa pitkään jatkuneelle kirkolliselle keskustelulle siitä, millaista musiikkia kirkossa voi esittää ja tarjota yhdessä laulettavaksi. Tämä keskustelu on osittain jäänyt historiaan.¹⁹⁵

Virsiensä sävelmien sopivuudesta on aiempina vuosikymmeninä keskusteltu enemmän kuin nykyään. Oikeastaan tuota keskustelua on käyty siitä lähtien kun ylipäänsä on ollut julkista keskustelua virsikirjojen sisällöstä. Koraalitoisintojen eli suomalaisiin kansansävelmiin perustuvien virsien sopivuudesta keskusteltiin, kun vuonna 1889 virsikirjan

¹⁹¹ Kirkkohallituksen esitys 13/2014, 23.

¹⁹² Ks. luku 4.2.

¹⁹³ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 5.

¹⁹⁴ Perustevaliokunnan lausunto 1/2015, 4.

¹⁹⁵ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 104.

sävelmistöön otettiin ensimmäinen koraalitoisinto. Hengellisten laulujen sopivuus taas oli puheenaiheena 1900-luvun alkupuolella, kun silloisiin lisävihkoehdotuksiin lisättiin koraalien ja koraalitoisintojen, eli perinteisten virsien, lisäksi kevyempänä musiikkina pidettyjä hengellisiä lauluja. Viralliseen virsikirjaan hengelliset laulut pääsivät kuitenkin vasta 1986. Samoin lasten ja nuorten laulut sekä niin kutsutut modernit koraalit katsottiin soveltuvaksi virsikirjaan harkinnan jälkeen samassa yhteydessä. Tämä tarkoittaa sitä, että nykyistä virsikirjaa edeltävissä virsikokoelmissa oli sävelmällisenä sisältönä vain koraaleja, koraalitoisintoja ja keskiaikaisia sävelmiä.¹⁹⁶

Vaikka nykyinen virsikokoelma sisältää paljon perinteisiä koraalisävelmiä, ja kevyemmät sävelmätyypit ovat määrällisesti vähemmistössä, jälkimmäisiä silti käytetään jumalanpalveluksissa huomattavan paljon.¹⁹⁷ Nykypäivän ihmisestä voi jopa tuntua oudolta, että esimerkiksi suosittu joulunajan virren *Maa on niin kaunis* ei katsottu soveltuvan virsikirjaan ennen kuin se pääsi nykyisin käytössä olevaan kokoelmaan. Nykyinen virsikirja on ollut käytössä yli kolmekymmentä vuotta, joten sävelmälliseen monipuolisuuteen on ehkä jo totuttu, eikä virttä enää osata ajatella vain koraalimuotoisena sävelmänä. Toki uudistukset edelleen vaativat pohdintaa, ja virsikirjan virallisuus kirkon käsikirjana asettaa vaatimuksen harkinnalle myös sävelmällisissä kysymyksissä.

5.3 Käsikirjavalioikunnan musiikilliset linjaukset

Musiikin kannalta kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunta puuttuu joihinkin lisävihkoesityksen asioihin. Se huomauttaa joidenkin virsien olevan liian korkeita sävellajeiltaan ja laajoja sävelalaltaan. Käsikirjavalioikunta on ainoa taho, joka on hieman epäillyt kaanoneiden toimivuutta virsikirjassa.¹⁹⁸ Tosin muistiossa ei anneta ohjetta välttää kaanoneita, vaan ilmaistaan pelkästään, että valiokunta on pohtinut niiden käyttökelpoisuutta virsinä. Sen sijaan se muistuttaa, että näiden ja muiden kokeilevien virsien toimivuus jää seurakunnan testattavaksi virsikirjan käyttöönottamisen jälkeen.¹⁹⁹ Näin valiokunta siis haluaa osallistaa seurakuntalaiset ja muut lisävihkon käyttäjät arvioimaan valittujen virsien sopivuutta hartaudenharjoituksessa. Samalla se ilmaisee luopuvansa auktoriteettiasemasta määritellä enakkoon sitä, mitkä virret soveltuvat parhaiten virsikirjaan ja mistä on jatkossa syytä luopua.

¹⁹⁶ Muraja 2014, 92.

¹⁹⁷ Muraja 2014, 103.

¹⁹⁸ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015, 10.

¹⁹⁹ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015, 10.

Muistiossaan käsikirjavalioikunta kertoo koonneensa virsien nuottikuvaa, sävellajeja ja tekstien kirjoitusasua koskevat huomiot, korjaukset ja muutosehdotukset, ja antaneen sen lisävihkoryhmälle erikseen. Muistioon on jätetty esimerkinomaisesti kooste sävellajimuutosehdotuksista, jossa on ehdotettu muutamiin virsiin uusi sävellaji. Ilmeisesti muutoksilla on madallettu tai korotettu virsien sävelmiä laulamisen helpottamista ajatellen. Valiokunta ilmaisee pitäytyvänsä muutosehdotuksissaan piispainkokouksen ja perustevaliokunnan muutosehdotuksissa, ja piispainkokous oli sitä mieltä, että monessa virressä oli liian korkea tai matala sävellaji. Tämä kannanotto annetaan nimenomaan laulun käyttökelpoisuuteen, yhteislaulun sujumiseen tähdäten. Sävellajeja ei siis ole esitetty missään kommentaissa muutettavaksi muista musiikillisista syistä.

Yksittäisiä virsiä kommentoidessaan valiokunta esittää vain pieniä muutoksia. Yhteislaulullisuuteen ei näissä puututa muuta kuin yhden virren kohdalla, jossa säkeistöjen vaihtuvien rytmien todetaan hankaloittavan laulamista.²⁰⁰ Musiikkiin liittyvissä kommentaissa tähdätään käyttäjäystävällisyyteen, laulamisen helpottamiseen.

5.4 Piispainkokouksen musiikilliset linjaukset

Erityisen silmiinpistävää on, että piispainkokous²⁰¹ eläytyy virsien käyttäjän näkökulmaan erityisesti musiikilliselta kannalta. Muistiossa on huomioitu kattavasti yhteislaulun erilaiset mahdollisuudet, jotka monipuolistavat perinteisesti yksiäänistä ja säkeistömuotoista virsiperinnettä. Piispat kantavat huolta siitä, että virsien yhteislauluominaisuus käytännössä toteutuisi, ja että seurakuntalaiset hyväksyisivät ja ottaisivat uudet virret käyttöön.

Yhteislauluun soveltumaton virsi voi piispainkokouksen mielestä jäädä vähälle käytölle, ja sellaista virttä ei näin ollen kokoelmaan tarvita. Heikko yhteislaulullisuus on siis selkeä karsintaperuste, eikä tämä kanta toki poikkea toimeksiannon valinta- ja karsintaperusteissa, joissa yhteislaulullisuus on yhtenä valinta- ja karsintaperusteena. Jos mahdollista, piispainkokous on yhteislaulullisuuden linjassaan tiukempi, tai ainakin haluaa tuoda esiin niitä riskejä, joita joihinkin ehdotuksen virsiin sisältyy. Käytännöllinen yhdessä laulamisen ajatus toistuu tekstissä monessa kohden. Tekstissä muistutetaan, että “virret on tarkoitettu ennen kaikkea yhdessä laulettaviksi”²⁰². Edelleen virreltä vaaditaan, että “ne aidosti soveltuvat yhdessä laulettaviksi erityisesti seurakunnan jumalanpalveluksissa”.²⁰³

²⁰⁰ Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015,

²⁰¹ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 14.

²⁰² Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 5.

²⁰³ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 7.

Piispainkokouksen asiakirjassa muistutetaan sävellajien sopivuudesta ja siitä, etteivät virsien sävelalat olisi liian laajoja. Näihin seikkoihin puututaan sillä perusteella, että ne koetaan juuri laulettavuuden kannalta olennaisina. Piispainkokous tuo esiin seurakuntalaisten kokemuksen liian korkeista virsistä, ja yhtenä syynä tähän kokemukseen katsotaan olevan ihmisten yleinen äänenkäytön madaltuminen. Piispat pitävät monia ehdotuksessa olevia virsiä liian korkeina erityisesti “vähemmän laulavalle seurakuntalaiselle”.²⁰⁴ Mietinnössä on pureuduttu sävelmiin jopa niin tarkasti, että on lueteltu liian korkeat ja toisaalta liian matalat sävellajit virsittäin. Piispat toivovat muutosta sävellajeissa, jotta virret soveltuisivat “erikäisille ja kaiken tasoille laulajille”.²⁰⁵

Myös sellaiset käyttäjät, joille virsikulttuuri ei ole tuttua, on siis huomioitu korostuneesti. Vieläpä virsien säestykseen liittyvät mahdolliset pulmat on otettu huomioon ainakin kahdelta kannalta. On tuotu esiin tosiasia, että säestystä ei aina hoida kanttori tai muu ammattitaitoinen musisoija, joten: “kokemattomat säestäjät pitäisi ottaa huomioon”.²⁰⁶ Myös virren soveltumista uruilla soitettavaksi on kommentoitu. Lisävihkoehdotuksen virressä 966 nähdään rytmisiä haasteita, joiden takia piispainkokous ei katso sen soveltuvan uruilla säestettäväksi eikä liioin seurakunnalle helposti laulettavaksi.²⁰⁷ Virressä 930 puolestaan epäillään olevan yhteislaulun kannalta vaikea sävelmä.²⁰⁸ Kokouksessa on mahdollisesti laulettu ja soitettu virsiä, ja näin saatu tuntumaa siitä, miltä niiden laulaminen ja musisoiminen tuntuu. Epäilemättä kokouksen osanottajissa on musiikin asiantuntijoita. Siitä kertovat muutamat musiikkitermit kuten sävellaji ja ambitus sekä ylipäänsä rohkea musiikillisten tekijöiden kommentointi.

Musiikkiin liittyvien kommenttien lisäksi piispainkokouksen muistiossa käsitellään paljon virsien käytettävyyttä niiden tuttuuden kautta. Virren tulee olla yleisesti tunnettu tai helposti opittavissa, jotta se olisi sopiva virsi kokoelmaan. Tekstissä on huomioita virren tunnistamisesta ja muistamisesta eli käytettävyyteen liittyvistä seikoista. Piispat huomioivat sellaiset virret, jotka eivät ole entuudestaan tunnettuja, ja jotka siten vaativat mahdollisesti enemmän harjoittelua seurakuntalaisilta.

Tuttuus on myös yhteisöllinen käsite. Jotta jonkin sävelmän tai laulun voi sanoa olevan tuttu, sen pitää olla melko pitkään ja eri yhteyksissä käytetty. Tuttu virsi on nimenomaan tuttu

²⁰⁴ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 6.

²⁰⁵ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 6.

²⁰⁶ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 13.

²⁰⁷ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 8.

²⁰⁸ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 7.

jollekin yhteisölle. Virsien tuttuus on tärkeä tekijä, sillä piispainkokouksen mukaan sillä tuetaan aineiston käyttöönottoa. Tuttu virsi on siis jo yhteisön hyväksymä, ja siten sen voi katsoa luontevasti jatkavan eloa kirkon virsikirjassa: ”jos virsiä on käytetty laajalti, voidaan ajatella, että kansa on ikään kuin kanonisoinut ne”.²⁰⁹

Helposti lähestyttävät ja tutut sävelmät ovat siis piispainkokouksen musiikillisten linjausten pääpiirteet. Jos uusien virsien käyttöönotossa onnistutaan niin, että nuo lisävihkon virret tulevat suosituiksi erilaisissa tilaisuuksissa ja jäävät ihmisten mieleen, on sillä kirkolle tärkeä merkitys. Uusimmissa kirkkomusiikin vastaanottoa käsittelevissä tutkimuksissa on saatu selville, että virsilaulu on tärkeä kulttuurinen perintö kirkolle ja myös suomalaiselle kulttuurille laajemmin.²¹⁰ Joskus musiikin kieli voi olla kirkolle parempi kommunikointikanava kuin liturginen kieli.²¹¹ Parhaimmillaan virret välittävät sanomaa seurakuntien piirissä ja niiden ulkopuolellakin. Virsilauluperinteen vaaliminen voi toisaalta olla joillekin tärkeä luterilaisen kristillisyyden muoto, vaikka hengellisyys muuten olisi elämässä vähäistä.²¹² Nämä näkökannat huomioiden käyttäjän korostunut huomioiminen on varsin perusteltua.

²⁰⁹ Piispainkokouksen lausunto 1/2015, 3.

²¹⁰ Muraja 2014, 104.

²¹¹ Salminen 2016b, 108.

²¹² Ketola 2016, 85.

6 Pohdinta

Yhteisöllisyyden voi sanoa korvanneen puheen vanhasta valtionkirkosta. Yhteisöllisyys kuitenkin nähdään eri tavoin ja yhteisöllisyyttä myös luodaan eri tavoin. Tässä työssä olen esitellyt, miten virsikirjan lisävihkon valmistelussa yhteisöllisyyttä rakennetaan.

Virsikirjan lisävihkon laadinta on laaja ja virallinen valmistelutyö, jonka tuloksena syntyy varsinainen lisävihko sekä runsas määrä erilaisia asiakirjoja. Niissä tulee mielenkiintoisella tavalla esiin ajankohtainen kirkollinen keskustelu. Yhteisöllisyys ei ole yksiselitteinen käsite, eikä sitä voi tämänkään aineiston perusteella tarkkarajaisesti määritellä. Yhteisöllisyys tarkoittaa eri asioita eri ihmisille.

Pääpiirteissään yhteisöllisyys nähdään lisävihkon perusteluissa ja kommenteissa kirkkoa ilmentäväksi asiaksi, jolla on pitkät perinteet. Yhteisöllisyyteen liittyviä tekijöitä voi olla niin sanoituksissa kuin virsien sävellyksissä.

Kirkko on maailmanlaaja yhteisö, joka sulkee sisäänsä erilaisia ja eri elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Nämä erilaiset ihmiset voivat kukin tavallaan käsittää yhteisöllisyyden. Lisävihkon virsivalinnoilla pyritään kuvaamaan kirkon todellisuutta, ei niinkään ihanteellista kuvaa yhtenäisestä yhteisöstä. Jonkin verran tätä yhteisöä halutaan rajatakin, lähinnä kristinoppiin liittyvin linjauksin.

Virsien sävellyksiltä vaaditaan yhteislaulullisuutta. Asiakirjoissa puhutaan yhteislaulullisuudesta ja yhteisöllisestä virrestä eri ilmaisin. Yhteistä niille on maininnat siitä, että sävelen tulee olla mahdollisimman helppo. Usein mainitaan myös melodian tunnettuus tärkeänä asiana.

Kaikissa tämän työn aineistoissa käsitellään vireillä olevaa virsikirjan lisävihkon valmistelutyötä, mutta asiakirjat eivät kuitenkaan ole luonteeltaan samanlaisia. Aineisto jakautuu erityyppisiin muistioihin, joiden rooli päätöksenteossa on erilainen sen mukaan mikä taho on nuo muistiot ja lausunnot kirjoittanut. Kirkkohallituksen lisävihkotyöryhmät ovat avainasemassa lisävihkon valmistelussa. Niiden työ on myös kestänyt pisimpään, ja siksi lisävihkoesitys ja sen perustelut ovat summaus tuosta laajasta työstä. Asiakirjan tehtävänä on esitellä ja perustella tehtyjä valintoja, tarvittaessa pohdiskellakin erilaisia mahdollisuuksia ja haasteita. Muut aineiston asiakirjat ovat luonteeltaan kommentoivia.

Kirkkohallituksen lisävihkotyöryhmien perusteluissa yhteisöllisyys ei ole ensisijaisesti sisäpiirin yhteishengen vahvistamista. Se ei ole myöskään oman piirin rajaamista siten että ryhmä olisi mahdollisimman yhdenmukainen. Erilaisuus ja erilaisten ihmisten yhteen kokoaminen korostuu. Pyrkimyksenä on kokoava ja erilaisuuden sisäänsä sulkeva kirkko, joka huomioi myös sisäpiirin ulkopuolella olevat. Yhteisöllisyys onkin korostuneesti

suuntautumista sisäpiiriin ulkopuolelle. Se on huolehtimista siitä, että yhteisössä käytetty kieli avautuu muillekin kuin vain yhteisön aktiivisille ja sen perinteen tunteville jäsenille, ja lisäksi sen huolehtimista, että yhteislauluun voi osallistua taidoista ja taustasta riippumatta.

Kantavana ajatuksena on, että virsien avulla vahvistetaan ihmisten välistä yhteyttä.

Kirkkohallituksen lisävihkoesityksen perusteluteksti on paikoin hyvin pohdiskelevaa, ja se jättää monia asioita avonaisiksi. Mukana on retorisia kysymyksiä, joilla ilmaistaan käsiteltävän asian monitulkintaisuutta ja muuttuvaisuutta. Tekstissä on hyvin vähän painokkaita väitelauseita. Sen sijaan siinä kuvataan tämän päivän ihmisen kokemusmaailmaa ja kirkon tilannetta yhteiskunnan muutoksissa. Mahdollisesti pohdiskelevalla tyyllillä halutaan painottaa sitä, että lisävihko ja sitä kautta kirkko ei halua asettua auktoriteettiasemaan. Se kuvaa myös sitä, että käsiteltävät asiat eivät ole tarkkarajaisia.

Kirkolliskokouksen perustevaliokunta näkee yhteisöllisyyden hieman toisin. Tosin tämän elimen toiminta koskee kirkon oppia ja uskoa, joten se ei lähtökohtaisesti otakaan yhteisöllisyyttä huomioon niin laajasti kuin työryhmien perusteluteksti. Sen tehtävä on huolehtia, että oppi on selkeää, ja se näkökulma näkyy myös lisävihkotyötä varten valmistellussa lausunnossa. Perustevaliokunnalle kirkon yhteisöllisyys on hieman tarkkarajaisempaa.

Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan asiakirjoissa näkyy sen rooli eräänlaisena kokonaisuuden koordinoijana. Käsikirjavalioikunnalla valmistelutyön alussa toimeksiantajan rooli. Lisävihkoesitystä kommentoidessaan se referoi muita kommentoijia, perustevaliokuntaa ja piispainkokousta. Muuten sisältö on tyyliiltään perustevaliokunnan asiakirjan mukaista tarkkaan rajattua kommentointia.

Piispainkokouksen lausunnossa puolestaan on laajasti pohdintaa. Siinä kommentoidaan lisävihkoa. Lisäksi siinä on runsaasti yleistä pohdintaa yhteislauluista ja sen kontekstina olevasta kirkosta ja jumalanpalveluksesta. Pohdiskelevuudessaan teksti vertautuu kirkkohallituksen työryhmien lisävihkoesityksen perusteluteksteihin. Laajan pohdinnan ansiosta piispainkokouksen lausunnosta tulee esiin paljon yhteisöllisyyteen liittyviä asioita. Piispat korostavat ihmisen kokemuksen merkitystä virsissä, ja sen perusteella heidänkin voi katsoa häivyttävän kirkon auktoriteettiasemaa. Asiakirjoista piispainkokouksen muistio käsittelee eniten sävelmien soveltuvuutta yhteislauluun erilaisille laulajille ja säestäjille. Käytännössä tämä tarkoittaa riittävän matalaa äänialaa sekä virsien melodioden selkeyttä ja helppoutta.

Yhteisöllisyys on lisävihkotyössä erityisesti vieraanvaraista yhteisöllisyyttä. Sekä lisävihkotyöryhmän esityksessä että piispainkokouksen muistiossa tulee esiin se, että

lisävihkon sisällön halutaan saavan hyvän vastaanoton erityisesti niin kutsuttujen seurakuntayhteydestä vieraantuneiden parissa eli sellaisten ihmisten joukossa, jotka tavalla tai toisella eivät koe kuuluvansa kirkon tai seurakunnan sisäpiiriin.

Vieraanvarainen yhteisöllisyys voi toiselta kannalta katsottuna vaikuttaa hieman ulkokohtaiselta. Eikö vieraanvaraisuudella juuri alleviivata sitä, että osa väestä on omia, perheenjäseniä tai kotiväkeä, ja toinen puoli taas vieraita, tästä perheyhteydestä ulkopuolisia? Toki luterilainen hengellisyys on nykypäivänä yhä vieraampaa monille, ainakin jos katsoo kirkon tilastoja, jäsenyyslukuja ja osallistumisaktiivisuutta kuvaavia prosenttilukuja. Kuitenkin näiden niin kutsuttujen yhteydestä vieraantuneiden joukossa voi olla paljon ihmisiä, jotka tuntevat kristinuskoa syvällisestikin. Onko vieras esimerkiksi sellainen ihminen, joka on käynyt sisällöllisesti ja pedagogisesti antoisan rippikoulun nuoruudessa, ja sen jälkeen jonkin verran osallistunut toimintaan, mutta elämän ruuhkavuosissa jumalanpalveluksiin osallistuminen on jäänyt vähemmälle? Entä sellainen henkilö, joka on ulkomaanmatkoillaan tutustunut syvällisesti erilaisiin kristillisiin kirkkoihin ja hengellisiin kulttuureihin, mutta joka ei kuitenkaan ole kokenut arjessaan luontevana osallistumista paikallisseurakunnan toimintaan? Mahdollisimman helppoja ja tuttuja virsiä ei puolestaan välttämättä kaipaa ihminen, joka harrastaa aktiivisesti kuorolaulua ja on kiinnostunut laajasti hengellisestä musiikkikulttuurista.

Lisävihkotyö piirtää kuvan kristittyjen maailmanlaajasta yhteisöstä, jossa yhteys voi olla symbolista, kielen luomaa yhteyttä. Tällöin yhteisöllisyys on abstraktin tason yhteisöllisyyttä. Laulaminen puolestaan luo mahdollisuuden konkreettisen tason yhteisöllisyyteen, sillä virsiä lauletaan nimenomaan yhteislauluna jumalanpalveluksissa ja muissa tilaisuuksissa yhä edelleen.

Virsiä ja yhteisöllisyyttä voi tutkia monelta kannalta. Jatkossa aihetta voisi käsitellä haastattelemalla virsikirjan lisävihkon käyttäjiä, ja selvittää siten kokoelman reseptiota. Lisävihkon virsien sanoituksia ja sävellyksiä ei ole vielä lainkaan tutkittu, joten ne ovat myös varteenotettava tutkimuskohde.

7 Lähde- ja kirjallisuusluettelo

7.1 Lähdeluettelo

Augsburgin tunnustus (s.a.). *Luterilaiset tunnustuskirjat. Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. <http://tunnustuskirjat.fi/augstunn.html> (luettu 1.4.2020)

Kirkkohallituksen esitys 13/2014 kirkolliskokoukselle. – Virsikirjan lisävihkon perustelut. Asianumero 2011-00414.

Kirkkolaki 1993/1054 (s.a.). Finlex. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931054> (luettu 1.4.2020)

Käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010. Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietintö 3/2010 edustaja-aloitteesta 4/2010. Virsikirjan lisävihkon valmistelun aloittaminen. Asianumero 2010-00286.

Käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015. Kirkolliskokouksen käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2015 kirkkohallituksen esityksestä 13/2014. Virsikirjan lisävihkon hyväksymien. Asianumero 2011-00414.

Palvelkaa Herraa iloiten (2009). Jumalanpalveluksen opas. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:9. 3. uudistettu painos. Helsinki: Kirkkohallitus.

Perustevalioikunnan lausunto 1/2015. Kirkolliskokouksen perustevalioikunnan lausunto 1/2015 käsikirjavalioikunnalle kirkkohallituksen esityksestä 13/2014. Virsikirjan lisävihkon hyväksyminen. Asianumero 2011-00414.

Piispainkokouksen lausunto 3/2015 kirkolliskokoukselle. Virsikirjan lisävihko. Asianumero 2011-00414.

Puhetta Jumalalle ja Jumalasta omalla kielellä (2014). Suomen ev-lut. kirkon julkaisuja 7 Kirkko ja toiminta, Helsinki: Kirkkohallitus 2014.

Sariola, Yrjö (2001). *Jumalanpalveluksen käsikirja*. Helsinki: Kirjapaja.

Virsikirja (1986). *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja*. Hyväksytty kirkolliskokouksen ylimääräisessä istunnossa 13. helmikuuta 1986. Helsinki: Kirjapaja.

Virsikirjan lisävihko (2015). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirjan lisävihko. Hyväksytty kirkolliskokouksessa 4. marraskuuta 2015. Helsinki: Kirjapaja.

7.2 Kirjallisuusluettelo

Brown, Christopher Boyd (2005). *Singing the Gospel. Lutheran Hymns and the Success of Reformation*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.

- Eriksson, Lise (2018). Uskonto postsekulaarissa yhteiskunnassa. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Eetos-julkaisuja 20. Turku: Eetos. 76–86.
- Haapasalo, Juhani (2004). Messumusiikin toteuttajat. Juhani Haapasalo, Liisa Lauerma, Martti Nissinen & Pekka Suikkanen (toim.), *Kirkkomusiikki*. Helsinki: Edita. 115–116.
- Hannikainen, Jorma (2012). Virren sävelmä. Jaakko Rusama (toim.), *Virsi suomalaisessa kulttuurissa. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Hymnos 2011*. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura. 111–119.
- Hautala, Jukka (2017). *Veisuun vuoksi. Uudistuvat Siionin virret*. Lapua: Herättäjäyhdisty. Helsinki: Kirjapaja.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2007). *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Tammi.
- Honkanen, Suvi (2018). Kuka puhuu kokousmuistiossa? Kantaa ottavien vuorojen kirjaaminen ja keskustelun rakenne organisaatiouudistusta työstävässä kokouksessa. Toini Rahtu, Susanna Shore ja Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 249–281.
- Hovi, Tuija (2018). Jäsenyys uskonnollisissa yhteisöissä. Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.), *Uskontososiologia*. Eetos-julkaisuja 20. Turku: Eetos. 207–220.
- Hulmi, Sini (2019). *Pyhän säikeitä. Näkökulmia jumalanpalveluksen teologiaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Hyypä, Markku T. (2002). *Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Häkkinen, Kaisa (2012). Virren kieli. – Virsi suomalaisessa kulttuurissa. Jaakko Rusama (toim.), *Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Hymnos 2011*. Toim. Helsinki. 7–25.
- Häkkinen, Seppo (2010). *Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 108. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Immink, F. Gerrit (2014). *The Touch of The Sacred. The Practice, Theology, and Tradition of Christian Worship*. Alkuperäisteos *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestante kerkdienst*. Käännös: Reinder Bruinsma. Michigan / Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Innanen, Tapani & Veli-Matti Salminen (2014a). Virsien ja laulujen suomalainen tutkimushanke vuosina 2010–2014. Tapani Innanen & Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 7–24.

- Innanen, Tapani & Veli-Matti Salminen (2014b). Virsi ja laulu 2000-luvun Suomessa – tutkimustulosten tarkastelua ja pohdintaa. Tapani Innanen & Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 421–433.
- Jäppilä, Leena (2010). Luther virren virittäjänä. Liisa Enwald ja Tuula Häkkä (toim.), *Virren virtaa Veisattu runo ennen ja nyt*. [S.l.]: Kansanvalistusseura. 161–183.
- Keskitalo, Jukka (2016). Läsnaolosta kohtaamiseen. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg & Leena Sorsa (toim.), *Erilaistuva kirkko. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Katsaus kirkon työhön*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 47. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 9–21. https://evl.fi/documents/1327140/47692525/Kirkon+nelivuotiskertomus_I+osa_Erilaistuva+kirkko_47.pdf (luettu 21.1.2020).
- Ketola, Kimmo (2016). Luterilainen usko nykyajan Suomessa. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg & Leena Sorsa (toim.), *Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 47–87.
- Kiiski, Jouko (2016). Teologian opiskelijat ja virret. Tapani Innanen & Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 218–247.
- Kivekäs, Pekka (2004). Talvisodan virsikirja. Juhani Haapasalo, Liisa Lauerma, Martti Nissinen & Pekka Suikkanen (toim.), *Kirkkomusiikki*. Helsinki: Editat. 55–60.
- Koivuranta, Samuli & Urponen, Jenni (2017). *Laulun matka virreksi. Kertomuksia virsikirjan lisävihkosta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kotila, Heikki (2004). Liturgian lähteillä. *Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan*. Kolmas uudistettu painos. Helsinki: Kirjapaja.
- Kokkonen, Jarmo (2016). *Sukupuoli ja yhteisöllisyys rippikoulun rituaaleissa*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 123. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus.
- Kotkavirta, Jussi (1998). Hegel, yksilöllisyys ja yhteisöllisyys. Jussi Kotkavirta & Arto Laitinen (toim.), *Filosofian näkökulmia yhteisöllisyyteen*. SoPhi, Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 16. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 101–121.
- Kääriäinen, Kimmo & Niemelä, Kati (2006). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon haasteet ja mahdollisuudet 2000-luvulla. Anne Birgitta Yeung, Heikki Pesonen & Susan Sundback (toim.), *Rajojen ylityksiä. Uskonto, kirkko, sosiologia*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 250. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. 321–331.

- Laine, Noora (2014). Kauneimmat joululaulut -tapahtumaan kohdistuvat seurakuntalaisten laatuodotukset. Tapani Innanen ja Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 248–276.
- Lehtonen, Tommi (2005). Uskonto ja yhteisö. Antti Hautamäki, Tommi Lehtonen, Juha Sihvola, Ilkka Tuomi, Heli Vaaranen ja Soile Veijola (toim.), *Yhteisöllisyyden paluu*. Helsinki: Gaudeamus. 60–89.
- Lindh, Johanna (2016). Yksilöllistä kristillistä yhteisöllisyyttä. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg & Leena Sorsa (toim.), *Erilaisista yhteisöistä elävä kirkko*. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 60–77.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Eilola, Jari (2006). Ajan ja paikan muovaamat yhteisöt. Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.), *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden seura. 7–51.
- Muraja, Tuuli (2014). Virsisävelmät jumalanpalveluskäytössä. Tapani Innanen & Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 87–105.
- Nissinen, Martti (2004). Musiikki kirkossa. Juhani Haapasalo, Liisa Lauerma, Martti Nissinen & Pekka Suikkanen (toim.), *Kirkkomusiikki*. Helsinki: Edita. 15–22.
- Pajamo, Erkki & Tuppurainen, Erkki (2004). *Suomen musiikin historia. Kirkkomusiikki*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Peräkylä, Anssi & Ruusuvuori, Johanna (2018). Analyzing Talk and Text. Norman K. Denzing & Yvonna S. Lincoln (toim.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Fifth Edition. Los Angeles: SAGE. 669–716.
- Pickering, W.S.F. (2009). *Durkheim's Sociology of Religion. Themes and Theories*. Cambridge: James Clarke & Co.
- Ruonakoski, Leevi (2014). Kansan ääni virsikirjassa – Kirkolliskokous ja sen virsikirjavaliokunta virsikirjan uudistajina vuosina 1984 – 1986. Tapani Innanen ja Veli-Matti Salminen (toim.), *Virsi ja laulu Suomessa. Tekstit, kokemus ja kasvatus*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 120. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 27–63.
- Salminen, Veli-Matti (2014). Osallistumattomien yhteisö? Kansankirkon passiiviset jäsenet tarkastelussa. Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen & Hanna Salomäki (toim.), *Leikkauspintoja kirkon jäsenyyteen*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 35. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 40–62.
<https://evl.fi/documents/1327140/45386794/Ktk+-+Leikkauspintoja+kirkon+j%C3%A4senyyteen/a8bc3277-bf3a-7667-f9b1-abc60c66abf8> (luettu 1.2.2020).
- Salminen, Veli-Matti (2016a). Suomalaisten uskonnollisuus – passiivinen osallistuminen, aktiivinen etsintä. Joona Salminen (toim.), *Miten Suomi uskoo?* Suomalaisen

Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 284. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. 62–76.

Salminen, Veli-Matti (2016b). Kirkko ja suomalainen musiikki- ja kulttuurielämä. Kimmo Ketola, Maarit Hytönen, Veli-Matti Salminen, Jussi Sohlberg & Leena Sorsa (toim.), *Osallistuva luterilaisuus. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2012–2015: Tutkimus kirkosta ja suomalaisista*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 125. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus. 88–109.

Selander, Inger (2008). *När tron blir sång. Om psalm i text och ton*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Suokunnas, Seppo (1992). Vuonna 1986 hyväksytty suomalainen virsikirja ja sen valmistuminen. Jyrki Knuutila, Esko Koskenvesa ja Kalevi Tamminen (toim.), *Käytännöllinen teologia ja kirkko. Juhlakirja dosentti Pentti Lempiäisen täyttäessä 60 vuotta 18. syyskuuta 1992*. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitoksen julkaisuja C 10. Helsinki: Käytännöllisen teologian laitos. 157–170.

Tervo-Niemelä, Kati (2016). Sukupolvien muutos, usko ja jumalanpalveluskokemus. Joona Salminen (toim.), *Miten Suomi uskoo?* Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 284. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. 27–47.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Työrinoja, Reijo (1998). ”Pyhien yhteisö”. Näkökulmia ideaaliyhteisön käsitteeseen. Jussi Kotkavirta & Arto Laitinen (toim.), *Filosofian näkökulmia yhteisöllisyyteen*. SoPhi, Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 16. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 65–81.

Wach, Joachim (1947). *Sociology of religion*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & co.

Vartiainen, Anneli (2015). *Messu, yhteisö ja muistaminen. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon messu yhteisöllisen muistamisen tilana*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 122. [Tampere]: Kirkon tutkimuskeskus.

Vanhalakka-Ruoho, Marjatta & Frilander Karin (2009). Matkan opetukset. Karin Frilander & Marjatta Vanhalakka-Ruoho (toim.), *Yhteisöllisyys liikkeessä*. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Jyväskylä: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. 375–385.

Vapaavuori, Hannu (2001) De mest uppskattade finska psalmerna. Karl-Johan Hansson, Folke Bohlin & Jørgen Straarup (toim.), *Deilig er jorden. Psalmernas roll i nutida nordiskt kultur- och samhällsliv*. Åbo: Åbo Akademis förlag. 228–255.